

Framsyn Nr 3 2004

Nr 3 Militärhistoria

I förändringstider vaknar intresset för historia

Bilder från Armémuseum. Foto Martin Naulé.

Militärhistoria kan låta lite mossigt. Varför ska man läsa om gamla slag och kungar? Konjunkturerna för ämnet har växlat. I tider av stora förändringar som till exempel efter stora nederlag har det blivit ett uppsving. Så var det när den svenska stormaktstiden var över 1721 och när Finland förlorades 1809. I USA medförde Vietnamkriget ett nyväckt intresse för 1800-talstänkaren Carl von Clausewitz.

Från att tidvis nästan ha varit borta i den svenska officersutbildningen finns nu ämnet till och med på universitetet. För dagens officerare handlar ämnet inte om utbildning utan om bildning.

Detta nummer av Framsyn är skrivet av landets ledande experter på området. De flesta är knutna till Militärhistoriska avdelningen vid Försvarshögskolan som i sin tur har starka band med Krigsarkivet vars samlingar i vissa avseenden tillhör de förnämsta i världen.

Vi upplever nu flera militära revolutioner, skriver Lars Wedin som är chef för den militarhistoriska avdelningen vid FHS. Vi har den tekniska, samt ett helt nytt sätt att se på krig och en helt ny hotbild. Utan ett brett historiskt perspektiv är det lätt att låta sig luras av dem som erbjuder till synes enkla lösningar.

Lars Wedin påpekar att kunskap om vår egen och andra länders militära historia är viktig när det svenska försvaret inom ramen för den europeiska integrationen knyts närmare andra länders försvarsmakter. Man ska dock inse att västs militarhistoria inte är hela världens. Vårt militära tänkande har sina rötter i antiken som i sin tur återuppväcktes under renässansen i Europa. Detta är viktigt att komma ihåg när vi ska verka utanför västs kultursfär.

Krigshistoria, en del av militarhistorieämnet, var ett dominerande ämne i slutet av 1800-talet vid den då nya Krigshögskolan. Drivande var generalstabschefen Hugo Raab som hävdade att "krigskonst inte kan inpluggas uti hufvudet, hon ska begripas". Raabs officerare studerade de europeiska krigen. Det amerikanska inbördeskriget som kan sägas vara det första industrikriget hoppades över. De svenska officerarna ansåg sig inte ha något att lära av de amerikanska generalerna. Hur lite som fanns att lära av de europeiska generalerna visade sig vid första världskriget. Efter detta krig sjönk intresset för krigshistoria för att nästan helt försvinna efter nästa världskrig. Vad kunde historien lära officerarna i atomåldern? Samtidigt miste historieämnet mycket av sin ställning vid såväl skolor som universitet.

Gustav II Adolf är vårt bidrag till världens militarhistoria. I den nästan eviga fredens land är vår nationella militarhistoria av ett annat slag. Den är grundad på det starka bandet mellan försvar och samhälle, ofta kallad försvarets folkliga förankring. Men det gick trögare att demokratisera försvaret än samhället. Efter tragedin i Ådalen 1931 stod inte de militära aktierna högt. Fem år senare startade upprustningen och med beredskapen föddes totalförsvaret och det befästa folkhemmet. Vi hade fått ett samhälle värt att försvara och få länder i väst kunde uppvisa en sådan stark försvarsvilja.

Försvaret var folkbildare, medborgarskola och folkuniversitet. Försvaret levde på begåvningsreserven och gav många chansen till en bättre framtid än vad de annars kunde ha hoppats på.

Nu förändras försvaret, plikten ersätts med frivillighet, massförsvaret ska bli litet och kvalificerat, försvaret ska användas, uppgifterna är snarare internationella än att försvara hembygden.

För att förstå denna förändring bör man veta hur det en gång började för över 60 år sedan när det försvar som idag försvinner växte fram.

Jan-Ivar Askelin är redaktör för Framsyn

Innehåll

Nr 3 Militärhistoria.....	2
Militärhistorien ger vägledning inför framtiden.....	5
Bro mellan försvar och forskning	7
Militära strategier med västlig tradition.....	7
Svensk militärteori har djupa historiska rötter	10
Boktips: Slaget om Storbritannien x 3.....	13
Krigshistoria blev hett när kalla kriget tog slut	15
Krigets balansgång födde totalförsvaret.....	18
Från fattighus till det befästa folkhemmet	22
Svår omställning till demokratiskt försvar.....	24
Försvarshistoriens egna skattkammare.....	26

Militärhistorien ger vägledning inför framtiden

Militärhistoria förtjänar en plats på den allmänna akademiska agendan såväl som i den högre officersutbildningen. Detta blir extra tydligt när västvärldens syn på militära medel i konflikter nu förändras. Militärhistorien sätter saker och ting i sitt sammanhang och gör dem fattbara. Kunskap om vår egen och andra länders militära historia är viktig när det svenska försvaret, inom ramen för den europeiska integrationen, knyts närmare andra försvarsmakter.

Av Lars Wedin

Enligt förespråkarna för Revolution in Military Affairs, RMA och dess svenska tillämpning, det nätverksbaserade försvaret (NBF), får vi nu ett nytt strategiskt och taktiskt paradig. Har militärhistoria då ett berättigande? Har vi någon glädje av det historiska arvet i denna teknologiska tidsålder? Av förespråkarna får man lätt intrycket att detta är Revolutionen i bestämd form singularis; den som ställer allt på huvudet. Men historikern vet att detta långt ifrån är den första militära revolutionen. Det har funnits många tidigare och det kommer att komma nya, som vi idag inte kan föreställa oss.

Tre militära revolutioner

I verkligheten genomlever vi inte en utan tre militära revolutioner. Den första är alltså den vapen- och informationstekniska revolutionen som man normalt avser med RMA. Denna påverkar i första hand den taktiska och operativa nivån. Den är också sannolikt relativt kortsiktig; det finns ingen anledning att tro att den tekniska utvecklingen inte kommer att medföra nya "revolutionära" förmågor.

Den andra rör vår syn på kriget och är därmed kanske mer fundamental än den tekniska. Den är i alla fall mer långsiktig. När Carl von Clausewitz och Henri Jomini skrev var krig en naturlig del av en stats utrikespolitik. Den senare anger som möjliga krigsanledningar bland annat att främja handel och industri samt att hämnas oförrätter, ett otänkbart resonemang i dag. Vi tvekar till och med att använda ordet krig utan använder ofta uttryck som "humanitära operationer" eller "krishantering"; i varje fall för vår egen verksamhet. I stället för att sträva efter maximal förstörelse av fienden (den officiella kommunikén efter flyganfallet mot Dresden 1945 anger närvaron av ett stort antal flyktingar som en bonus!) försöker vi nu minimera den. Våra befolkningar accepterar inte död och lidande. Grunden till utvecklingen av EU är som bekant viljan att göra krig mellan europeiska stater omöjliga.

Nya hot kräver mer än militär makt

En tredje revolution är vår uppfattning av hotet. Inget europeiskt land hotas längre av invaderande härar. Hotet kommer nu från religiös och politisk extremism, ofta i kombination med sönderfallande stater. Den säkerhetsstrategi som antogs vid Europeiska rådet i december 2003 anger fem hot som EU måste kunna försvara sig emot: terrorism, spridning av massförstörelsevapen, regionala konflikter, sönderfallande stater och organiserad brottslighet. Det är uppenbart att dessa hot kräver ett bredare anslag än det rent militära. Det är däremot oklart vad denna utveckling kommer att leda till. En kamp mellan civilisation och barbari? Statens sönderfall? Kanske är det denna revolution som får den mest långsiktiga påverkan.

Vi står alltså inför stora strategiska utmaningar. I denna situation krävs förmåga att sätta saker och ting i sina rätta perspektiv. Teknisk utveckling är viktigt men är bara en aspekt. Utan ett bredare, historiskt perspektiv är det lätt att låta lura sig av dem som presenterar till synes enkla lösningar.

Metodik

Avsaknaden av ett vetenskapligt förhållningssätt har länge ansetts som en brist i kompetensen hos officersskåren, i synnerhet på ledande befattningar. Än idag har emellertid huvuddelen av de militära eleverna vid Försvarshögskolan ingen akademisk erfarenhet. Här har militärhistorien visat sig som ett utomordentligt hjälpmedel. Det är ett intressant och relevant område som lämpar sig väl för utbildning i vetenskaplig metodik och källkritik.

Militärhistoria har också direkt betydelse för utbildningen i operationskonst. Beslutssituationer hämtade från militärhistorien kan givetvis inte användas direkt. Tragglande, utan analys, av grundregler typ "sjötaktikens tio grundregler" i Jominis anda är förkastligt. Men historiska situationer kan ge officeren insikt i de komplexa beslutssituationer, som chefer i strid kan ställas inför. Eftersom exemplet är från historien kan man frigöra sig från vad som för dagen är politiskt korrekt eller reglementerat. Därefter kan man diskutera tänkbara konsekvenser av olika beslut i ljuset av vad som verkligen skedde.

Det råder ett nära samband mellan ämnet (militär)strategi och militärhistoria.

För det första är militärhistoria en av de viktigaste grunderna för strategins utveckling. Många kända strategiska tänkare, till exempel den amerikanske amiralen Alfred Mahan (1840-1914), har grundat sina slutsatser och teorier på en analys av historiska erfarenheter.

För det andra har strategin eller snarare det strategiska tänkandet en egen historia. Här kan man naturligtvis invända att begreppet strategi är relativt nytt. Det kommer ju först på 1700-talet. Men människan har naturligtvis funderat över krig och krigföring under mycket längre tid. Här finns en nyckel till det strategiska tänkandet, den militära kulturen och dess rötter. Utvecklingen av det strategiska tänkandet är en funktion av kulturella och filosofiska strömningar. Tekniken och därmed teknikhistorien är också en viktig ingångsport.

När vi talar om strategi och strategiskt tänkande avser vi i allmänhet västvärldens syn på detta ämne. Det är viktigt att observera att andra kulturer kan ha helt andra strategiska värderingar. Den brittiske militärhistorikern John Keegan anför till exempel aztekerna, som förde krig inte för att erövra, det vill säga av politiska skäl, utan för att få fångar att offra. Mer närliggande är att vi i väst idag tenderar att eftersträva konsensus samt undvika konflikter och risker. När vi tvingas föra krig kräver den allmänna opinionen att "onödigt dödande" undviks. Andra kulturer delar inte nödvändigtvis denna syn; ett typiskt exempel utgörs av de religiösa terroristerna i al-Qaida.

Denna insikt om vår militära kulturs särart är oerhört viktig idag, när många av de hot som våra soldater kan komma att möta härrör från helt andra kulturer med andra värderingar. Militärhistorien har en mycket viktig roll att spela i detta avseende.

Samarbeta med andra

Internationellt samarbete blir allt viktigare. Detta gäller också inom det militära området. Nato är fortsatt en mycket viktig organisation också för icke-medlemslandet Sverige. Flera svenska officerare arbetar idag i Natos staber. Än viktigare är utvecklingen av den europeiska försvarspolitik. I EU är Sverige medlem fullt ut (åtminstone fram till EMU-omröstningen) och tar ett gemensamt ansvar.

Militärhistoria är nästan definitionsmässigt internationell. Försvars- eller krigsmakter har skapats för att hävda den egna statens intressen i dess kamp med och mot andra stater. Detta innebär att de var tvungna att ta intryck av hur andra utformade organisation, utrustning och krigskonst. Det vi i dag kallar internationella insatser är inget nytt. Svenska officerare har sedan länge tjänat och utbildats utomlands. De tog hem idéer och kunskaper som togs om hand i den svenska utvecklingen. Och tvärtom. I detta avseende var det kalla krigets isolering närmast en historisk parentes.

Militärer anses vara ett traditionsälskande släkte. I de flesta länder vårdas den militära historien noga - vare sig denna varit framgångsrik eller inte. Även om Sverige har varit förskonat från krig under lång tid har också vi en militär tradition. Gustav II Adolf är till exempel ett mycket större namn i europeisk militärhistoria än vad vi svenskar i allmänhet föreställer oss. Vår moderna historia med neutralitet under två världskrig, alliansfrihet, ubåtskränkningar med mera är möjligen inte heroisk men viktig att förstå och kunna förklara. Det är därför viktigt att svenska officerare i internationell tjänst har förståelse både för sitt eget och för andras militärkulturella arv. Här måste man också våga in att dagens unge officer inte har äldre tids goda historiska allmänbildning från gymnasiet i botten.

Denna förståelse är naturligtvis särskilt viktig inom EU. Frankrike har tagit ett första initiativ till samarbete mellan medlemsstaternas historiska avdelningar. Det är naturligt att ett sådant samarbete kan komma till stånd. Att skapa förståelse över nationsgränserna är ett övergripande mål för Unionen.

Även officerare är EU-medborgare. I detta sammanhang har militärhistorien sin givna plats.

Lars Wedin är kommandör och chef för Militärhistoriska avdelningen vid Försvarshögskolan.

Bro mellan försvar och forskning

Under 1960-talet förstärktes den Militärhistoriska avdelningen (MHA) vid dåvarande Kungl Militärhögskolan (nu Försvarshögskolan, FHS) med historievetenskaplig kompetens. Samtidigt inrättades ett litet nationellt forskningsråd, Delegationen för Militärhistorisk Forskning (DMF), vilket gjorde att MHA fick det nationella ansvaret för forskningen och uppgiften att utveckla ämnet både militärt och civilt.

Avdelningen som leds av Lars Wedin omfattar en professor, en lektor och en doktorand i ämnet. Härtill kommer ytterligare flera forskare verksamma inom projekt vid FHS, där det viktigaste är projektet Försvaret under det kalla kriget i samverkan med bland andra Kungl. Krigsvetenskapsakademien och Kungl. Örlogsmannasällskapet.

Avdelningen ger också akademiska kurser i militärhistoria till och med magisternivå i samarbete med Stockholms universitet sedan 1992.

Sammantaget har statsmakterna organiserat ämnet nationellt med tyngdpunkt på FHS/MHA, som fungerar som en brygga mellan försvaret och den akademiska forskningen och utbildningen.

Den militärhistoriska verksamheten bedrivs av ett stort antal aktörer med Militärhistoriska avdelningen som en bro mellan Försvaret och den akademiska forskningen och utbildningen. Militärhistoriska avdelningen hade 130-årsjubileum i fjol. Dessutom hade Militärhistorisk Tidskrift 50-årsjubileum år 2003 (om man räknar in dess föregångare *Aktuellt* och *Historiskt*).

Militära strategier med västlig tradition

Människan har fört krig sedan urminnes tider men det var först i början av 1700-talet som begreppet strategi kom i allmänt bruk. Det militära tänkandet är dock betydligt äldre och har utvecklats i en västlig tradition med få influenser från andra kultursfärer. Här följer en översikt av denna historia.

Av Lars Wedin

När man läser böcker eller artiklar om strategiämnet och dess utveckling får man ofta känslan av att detta uppfanns av Carl von Clausewitz (1780-1831) och Antoine Henri baron de Jomini (1779-1869) när det gäller krigföring till lands samt Alfred Mahan (1840-1914) och Sir Julian S. Corbett (1854-1922) när det gäller krigföring till sjöss. Så är naturligtvis inte fallet. Det militära tänkandet är betydligt äldre och har utvecklats mer kontinuerligt än vad man ofta tror. Följande översikt över denna historia är av naturliga skäl ytterligt förenklad. Den koncentrerar sig på den konceptuella utvecklingen som sådan men diskuterar inte olika koncept i sig som exempelvis manöverkrigföring kontra utnöttningskrig.

Vårt tänkande utgår från antiken

När vi studerar den militärteoretiska utvecklingen måste vi komma ihåg att vi talar om en distinkt västlig tradition. Detta är inte trivialt när västs militär idag konfronteras med helt andra kulturer i Afghanistan och Irak. Vårt tänkande utgår från den antika världen och kommer till oss när denna återupptäcks under renässansen. Inflytelserna från andra kultursfärer förefaller ha varit liten. Inte heller har våra krig i andra

kulturområden - korståg, kolonial-krig - avsatt några större spår i vårt tänkande. Undantaget är de klassiska kinesiska tänkarna, främst Sun Zi, som översattes till franska på 1700-talet och som kommit på modet idag.

Dagens etablerade begreppshierarki - taktik, operationskonst, militär strategi och strategi/säkerhetspolitik - är ett modernt påfund. Människan har fört krig sedan urminnes tider men det är först under de senaste två hundra åren som man har försökt skapa övergripande teorier om sambandet mellan krigföring och politiska mål - det vi nu kallar strategi. Medan begreppet taktik införs under 1700-talet kommer inte strategibegreppet i allmänt bruk förrän under 1800-talet. Ordet operationskonst som en nivå mellan taktik och strategi används inte förrän omkring andra världskriget.

"Krigföringen är generalens vetenskap, som grekerna kallade strategi, djup vetenskap, sublim, som innefattar många andra vetenskapsgrenar, men vars grundläggande bas är taktiken... För att utforma planer kombinerar strategin tid, plats, medel och diverse intressen." Med dessa ord, hämtade från hans kommentarer till den bysantinske kejsaren Leon VI Filosofens (886-912) bok om de militära institutionerna, *Tactica*, anses Joly de Maizeroy 1771 ha infört begreppet strategi i den moderna västliga militära litteraturen. Leon anses själv ha utgått från den romerske kejsaren Titus Livius.

Militärt orakel som höll i tusen år

Att de Maizeroy tog sina tankar från antiken var givetvis ingen händelse. Under den antika tiden framträdde en rad "militärteoretiker". Det mesta försvann, liksom mycket annat av det antika tankegodset, i glömska när romarriket föll. Undantaget var Vegetius, som med sin *De Rei Militari* (från tiden mellan 383 och 450 e.kr) under ett årtusende västvärldens var militära orakel.

Renässansen innebar som bekant att antiken återupptäcktes inom konst, vetenskap, litteratur - och militärteori. I det senare fallet var det Niccolo Machiavelli (1469-1527) och hans *Krigets konst* (*Libro della arte della guerra*) som blev banbrytande. Härefter och in på 1800-talet utgjorde de antika författarnas skrifter den referensram man i allmänhet utgick från.

Under 1600-talet börjar en "modern" militär litteratur ta form. Det är i första hand furstar och fältherrar som skriver ner sina erfarenheter avsedda för en trängre krets. Den idag mest kände av dessa skrivande fältherrar var Montecuccoli (1609-1680). Han anses vara sin tids främste när det gäller övergripande analys av krigskonsten på 1600-talet och vara grundaren av den moderna vetenskapliga militärteorin. Den teori man då diskuterade koncentrerade sig på organisatoriska och taktiska frågor: hur organisera en armé, hur förflytta den och hur den bör formeras för batalj. Samtidigt förnyades krigskonsten; Gustav II Adolf spelade här en mycket viktig roll genom att "uppfinna" det som idag kallas *combined arms*.

Slagfältstaktik

Det är emellertid först under 1700-talet som man på allvar börjar diskutera slagfältstaktik; hur vinna ett slag? En föregångare på detta område var Chevalier de Folard (1669-1752). Intressant är att denne var en stor beundrare av Karl XII och faktiskt tjänstgjorde en kort tid i Sverige. Folard höjer sig också över taktiken mot det som snart skulle komma att kallas strategi: hur man för kriget i stort; offensivt eller defensivt etcetera.

På samma sätt som avseende markstriden så började tankarna på sjökrigföringens område med frågan om hur fartygen seglas och hur man kan få dem att inta olika formeringar; vad vi idag kallar formell taktik och evolutioner. Den som brukar ges äran av att ha grundat den teoretiska sjökrigskonsten är jesuitpatern Paul Hoste (1652-1700) som 1697 gav ut *L'art des armées navales* ("örlogsflottornas konst"). Skotten Clerk of Eldin (1728-1812) studerade frågan om hur sjöslagen, som vid denna tid oftast slutade oavgjort, skulle kunna vinnas. Teorin omsattes i praktik av Rodney 1782 i slaget vid Les Saints.

Upplysningstiden

1700-talets upplysningstid satte också sina spår på det militära området, där ett stort antal tänkare framträdde. Man började då att diskutera hur fältslagen bör inordnas i en överordnad plan för fälttåget; det vi nu kallar operationskonst. Greve Guibert (1743-1790) spelar här en viktig roll. Han skiljde på två sorters taktik: la grande tactique - marscher och kombinationer - samt elementär taktik. I Frankrike börjar man indela de allt större arméerna i divisioner - allsidigt sammansatta enheter som kunde uppträda autonomt men som helst skulle sammanföras i en kraftsamlad attack på slagfältet. Under denna tid började man också se

sambandet mellan krig och politik. Moritz av Sachsen (1696-1750), en av tidens stora fältherrar, formulerade 1746 tanken att kriget är till för att uppfylla politiska mål.

I det Tyska riket växer romantiken fram mot slutet av 1700-talet, dels i reaktion mot upplysningen och den preussiske krigar-konungen Fredrik den Store (1712-1786) och dels influerad av filosofen Immanuel Kant (1724-1804). Här spelade den historiska analysen en viktig roll och man utvecklade en mer nyanserad syn på kriget. Den tyske fältherren Gerhard von Scharnhorst (1755-1813), grundare av Allgemeine Kriegsschule, lade nu den konceptuella grunden till Clausewitz arbeten.

Under 1700-talet formuleras alltså ett stort antal nya idéer som Napoleon sedan med stor framgång kom att utnyttja. Erfarenheterna från revolutions- och Napoleonkrigen analyseras sedan av Jomini och Clausewitz som skapar de första övergripande teorierna om krigets förande. De skiljer sig åt i så måtto att Jomini är mer positivistisk, han försöker formulera "eviga" principer för krigföringen medan Clausewitz är mer filosofisk. Härmed skapas den strategiska vetenskapen; ordet strategi kommer i allmänt bruk under första hälften av 1800-talet.

Sjökrig

När det gäller sjökrigföringen tar denna utveckling fram till en övergripande teori längre tid. Detta beror sannolikt på att utvecklingen så att säga avbryts när ångdrift successivt införs under första hälften av 1800-talet, vilket skapade helt nya förutsättningar och utmaningar. Krimkriget och det Nordamerikanska inbördeskriget spelade här, i viss mån, en liknande roll som Napoleonkrigen gjorde för markstriden - nya koncept och idéer prövades och/eller tvingades fram. Mot slutet av 1800-talet började en allmän teori för sjömakts utvecklas. Alfred Thayer Mahans *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783* från 1890 och Sir Julian Corbetts *Some Principles of Maritime Strategy* (1911) kan sägas motsvara Jomini respektive Clausewitz.

Med Corbett tas ytterligare ett viktigt steg i och med att han börjar diskutera övergripande strategi, det som senare kommer att kallas Grand Strategy. Det är emellertid britten sir Basil Liddell Hart (1895-1970) som på allvar lanserar detta begrepp. Grand Strategy, säger han, innebär att "Samordna alla nationella resurser, eller alliansens resurser, i syfte att nå det politiska målet med kriget." Den fundamentala skillnaden mellan strategi och Grand Strategy är att medan det förra begreppet bara behandlar frågan om militär seger så har det senare ett längre perspektiv, vinnandet av freden. Idag använder vi ordet "strategi" för att beteckna den övergripande strategin och "militär strategi" för dess militära komponent.

Flygkrig

I och med 1900-talets början kommer en ny dimension in i krigföringen - flygkriget. En allmänt vedertagen teori om luftmakt har emellertid inte skapats trots tidiga insatser av italienaren Giulio Douhet (1869-1930) och amerikanen Billy Mitchell (1879-1936). En sådan skulle förklara hur luftburna farkoster kan användas som militärt instrument. Men ingen teori har förklarat dess relativa betydelse i ett visst krig, vid ett visst tillfälle. Detta beror sannolikt på att flygkrigföringen är en integrerad del av taktiken för såväl mark- som sjöstridskrafter. Samtidigt har luftmakt getts relativt självständiga roller illustrerat av andra världskrigets strategiska bombning av, till stor del, civila mål. Kanske beror detta också på att det efter införandet av Grand Strategy är mindre intressant att skapa övergripande teorier för en försvarsgren.

De amerikanska överstarna John Warden III och John Boyd har båda gjort sig kända som nydanare på området. Deras tankar, i Liddell Harts anda, om att med flygkrigföring orsaka strategisk paralis hos motståndaren har ett mycket stort inflytande på dagens krigföring och krishantering. Warden fick tillfälle att omsätta sina tankar vid planeringen av flygkriget under Desert Storm 1991. Boyd, flygaress från Korekriget är mest känd som en manöverkrigföringens apostel och som uppfinnare av OODA-loopen (Observation, Orientation, Decision, Action). Men de har inte formulerat allmänt accepterade teorier på samma sätt som Clausewitz eller Corbett.

Clausewitz och Vietnamkriget

Efter andra världskriget kom frågan om kärnvapnen och deras utnyttjande att bli den dominerande strategiska frågan. Författare som Bernard Brodie, Albert Wohlstetter, Thomas Schelling och Herman Kahn formade västvärldens strategiska syn på dessa nya vapen och deras användning.

Tilltron till kärnvapnen ledde emellertid till att det traditionella militära strategiska tänkandet kom i bakvatten. Det var först efter Vietnam, som USA åter uppmärksammade detta. Clausewitz och Jomini togs åter till heders i den moderna militära utbildningen.

Efter det kalla kriget

Det kalla krigets slut innebar som bekant inte en fredligare värld, snarare tvärtom. 1990-talet präglades av konflikterna på Balkan som fick sin kulmen med Natos insats mot Serbien 1999. Wardens teorier

prövades då åter. Än en gång visade det sig att det är mycket svårt att avgöra ett krig enbart med flygstridskrafter.

På de operativa och taktiska nivåerna pågår en snabb utveckling, som delvis drivs av informationsteknologin. Man talar om Revolution in Military Affairs (RMA) som i Sverige ska omsättas i det nätverksbaserade försvaret (NBF). Samtidigt har de nya så kallade lågintensiva och asymmetriska konflikterna inte minst på Balkan tvingat fram nya koncept som "fredsfrämjande operationer" eller "other operations than war".

På den strategiska nivån har betydligt mindre förändringar skett. Colin S. Gray hävdar i *Modern Strategy* att "there is an essential unity to all strategic experience in all periods of history because nothing vital to the nature and function of war and strategy changes." Även under det senaste Irakkriget spelade hävdvunna begrepp som strategisk tyngdpunkt (var det Bagdad eller Saddam Hussein?) och friktion (den stora sandstormen som nästan omöjliggjorde flygoperationer under en tid) en stor roll.

Sedan 11 september 2001 är kampen mot terrorism, instabilitet och internationell brottslighet inklusive piratverksamhet västvärldens prioritet nummer ett. "Fienden" har därmed antagit ett nytt utseende; han utgörs i allt mindre utsträckning av stridskrafter organiserade enligt västligt mönster. Dessa asymmetriska utmaningar har lett till ett förnyat intresse för militärteorin. Detta gäller såväl på det mer allmänna politiska planet som på det mer tekniskt militära. Ett tecken på denna utveckling är att EU förra året antog en säkerhetsstrategi: Ett säkrare Europa i en bättre värld. Härmed finns en övergripande strategi som också omfattar Sverige och den svenska utvecklingen.

Lars Wedin är kommandör och chef för Militärhistoriska avdelningen vid Försvarshögskolan.

Faktaruta:

Carl von Clausewitz talade om krigets friktioner. En av dessa är att saker hela tiden går sönder. Det gick inte att kriga utan smeder och armén behövde folk som bokstavligen höll hjulen igång.

Pikenerare och muskötskyttar var arméns arbetare. De riskerade livet för pengar, men hade i alla fall bättre överlevnadschanser än befolkningen där det trettioåriga kriget plundrande drog fram.

Desto bättre var livet på de svenska stormaktsgodset. Det var under denna tid som den svenska adeln växte fram. De fick mark som betalning för sina tjänster i kungens krig.

Svensk militärteori har djupa historiska rötter

När stormaktsväldet föll 1721 blev det ett uppsving för militärteorin i Sverige. Samma sak skedde när Finland förlorades 1809. Och efter det kalla krigets mörker för militärteorin finns nu ett stort behov av densamma. Så blir det alltid när det sker stora förändringar och framtiden är mer än vanligt svårfångad. Svensk militärteori är inget nytt påfund. Vadstenamunken Peder Månsson skrev för cirka 500 år sedan boken *Stridskonst*.

Av Lars Ericson

Militärteori är idag en viktig grundstomme för Försvarsmaktens doktrinutveckling. Vikten av teoretiska studier framhålls redan i inledningen till *Militärstrategisk doktrin* (2002, sid 10). Föreställningen att man teoretiskt kan diskutera och utveckla tankar kring hur och varför militära styrkor ska vara uppbyggda, samt på vilket sätt dessa ska uppträda i konkreta situationer är dock ingalunda ny.

I Sverige började man skriva militär litteratur för ungefär 500 år sedan. Vadstenamunken Peder Månsson gav ut boken *Stridskonst* runt år 1520. Han hade i flera år vistats i Italien och nära följt den snabba militärtekniska utvecklingen efter fransmännens invasion av Italien år 1494 (då bland

Carl von Quanten
formulerade 1773 riktlinjer
för militärt ledarskap i
"Tankar 3 Krigs-
Wetenskapen".

annat ett rörligt fältartilleri användes för första gången och framtvängde en moderniserad befästningskonst). I Olaus Magnus mäktiga verk Historia om de nordiska folken (1555) ägnas flera tunga avsnitt åt militär taktik.

Reformerade försvaret

Mot slutet av 1500-talet revolutionerade nederländarna krigföringen till lands och Gustav II Adolf var väl förtrogen med deras tankar när han under 1610- och 1620-talet reformerade det svenska försvaret, och dessutom skrev Om krigsmäns pligter. I sin skrift talade sig kungen varm för teoretisk kunskap, vid sidan av den givna nyttan av praktisk erfarenhet av krigisk verksamhet:

”Därnäst är vetenskap uti krigssaker honom (dvs officeren) icke allenast nyttig utan och nödig ... Genom studerande är väl den tryggaste vägen till vetenskapen, ty där kan man genom främmandes lycka och olycka bliva vis”.

Under 1600-talets senare del växte kraven fram på en formell, teoretisk utbildning inom främst de tekniska vapengrenarna. Därmed skapades en grund för och efterfrågan på militärteoretisk litteratur, som inte funnits tidigare. Behovet av professionella artilleri-, fortifikations- och sjöofficerare resulterade i en rad försök med tidiga officersskolor.

Mot mitten och slutet av 1700-talet kulminerade det synsätt som innebar att alla världsliga och mänskliga fenomen låter sig mätas och därmed beskrivas i naturvetenskapliga och teoretiska termer. Föreställningen om det ”mätbara samhället”, att det inte finns några irrationella faktorer som inte låter sig mätas och beskrivas, gjorde sitt segertåg över Sverige och resten av västvärlden.

Artilleriskolorna blev de första renodlade militära utbildningsinrättningarna som grundades i Sverige, med en i Stockholm år 1739 och en i Finland år 1747. Experimentalfysikern Mårten Triewald inrättade i mitten av 1720-talet ett Auditorium illustre i Stockholm, där han gav blivande fortifikationsofficerare en grundlig utbildning i matematik och teknik. Därmed genomfördes för egentligen första gången i Sverige en syntes av det nya vetenskapliga tänkandet, i upplysningens anda, och den militära utbildningen. I denna syntes föddes den moderna svenska militärteorin.

Riktlinjer för militärt ledarskap

De flesta författare behandlade vad vi idag skulle kalla taktik och ledarskap, men även strategiska frågor började dryftas. Från Storbritannien kom marina impulser och från Frankrike lantmilitära, inte minst via svenska officerare som tjänstgjorde i de båda ländernas krigsmakter. En av dem var Carl Jakob von Quanten, vars Tankar J Krigs-Wetenskapen (1773) är en av de första moderna svenska krigsvetenskapliga böckerna. Med sin erfarenhet bland annat från Livgardet i Stockholm och det franska regementet Royal Polonais, formulerade von Quanten vikten av att officeren vann truppens förtroende genom att ge prov på rättvisa, kunskap och omsorg om soldaten. Helt enkelt riktlinjer för det militära ledarskapet. Inför Vetenskapsakademien talade år 1756 astronomen och mångsysslaren Bengt Ferner om behovet av sjömakt för ett land som Sverige, med flera referenser till sjökrigshistorien.

Alltifrån 1760-talet såg ett växande antal debattklubbar och militära sällskap dagens ljus i Europa, och i dessa diskuterades militärvetenskapliga frågor. Detta gav snart utslag på svensk botten. Ett sjömilitärt sällskap med namnet Kungliga Örlogsmannasällskapet grundades redan år 1771, men det var först sedan sällskapets säte flyttats från Stockholm till Karlskrona som det började utge sina handlingar år 1787, vars syfte - enligt redaktören - uttryckligen var att stödja utvecklingen av ”sjövetenskapen”. De goda ambitionerna till trots skulle det dröja till 1835 innan samfundet förmådde börja ge ut en regelbundet utkommande sjövetenskaplig publikation, den fortfarande existerande Tidskrift i Sjöväsendet.

Efter en lång rad planer och projekt inrättades år 1792 Krigsakademien (sedermera Krigsskolan) som en grundläggande officersskola. Skolan blev redan från starten något av ett drivhus för krigsvetenskapligt tänkande i Sverige. Härifrån kom 1796 initiativet till grundandet av Krigsmannasällskapet (idag Krigsvetenskapsakademien). Dess förste president blev generalen Gustaf Adolf von Siegroth, som var en av arméns mest intellektuella officerare. Han hade byggt upp ett stort privat bibliotek och en samling vetenskapliga instrument, som sedermera skänktes till hans tidigare förband, Södermanlands regemente. Syftet med Sällskapet var att officerarna även efter avslutad utbildning vid Karlberg skulle ha praktiska möjligheter att diskutera och studera krigsvetenskapliga frågor.

Om den senare delen av 1700-talet var något av en guldålder för svensk krigsvetenskap, så beror det inte minst på de många bidragen som kom från Finland. En av Sveriges främsta militära teoretiker var den mångsidige Samuel Chydenius. I skriften Nya påfund i krigs wetenskapen skrev han vad som närmast kan beskrivas som en handbok i konsten att föra krig i östra Finlands svåra terräng. Det fria kriget och ”motti”-taktiken fann i honom en förespråkare ett par århundraden före vinterkriget 1939-1940.

Skeppsbyggaren Fredric Henric af Chapman skrev teoretiska arbeten om hur skärgårdsflottan med sina grundgående roddarfartyg skulle utnyttjas. Han diskuterade en fast så kallad "stationstaktik", i nära samverkan med landbaserat artilleri, i förhållande till en mera rörlig taktik. Själv förespråkade af Chapman en dynamisk taktik eftersom (den ryske) fienden alltid skulle komma att vara överlägsen de svenska förbanden, eller som han själv uttryckte det i ett brev år 1778:

"Jag tycker att huvudändamålet bör vara, att göra ända både på hans Fartyg och Folk; men som han kommer mycket manstarkare än vi, så borde Kriget föras på det sättet att han kunde Surprineras [övertäckas; min anm.] med oförväntade attacker som han icke hade berett sig på, och på det sättet ställas, att han icke kunde retirera sig från affären."

Armén skulle väckas ur dvalan

Mot slutet av 1810-talet reformerades utbildningen vid Karlberg, samtidigt som en högre skola - Artilleriläroverket - inrättades vid Marieberg i Stockholm. Under de kommande decennierna kom Johan Petter Lefrén att bli banbrytande på Karlberg, medan hans vän och kollega Johan August Hazelius spelade motsvarande roll på Marieberg. Båda var synnerligen inflytelserika och präglade, inte minst genom sina många skrifter, svenskt militärt tänkande under flera decennier.

Redan 1817 utgav Lefrén Föreläsningar i Krigsvetenskapen, vari han betonade vikten av en nära anknytning mellan teori och praktik. Boken skulle vara:

"... till vägledning för de unga kamrater inom armén, som önska göra sig bekanta med grunderna till vårt yrke och sättet att studera dess teori, så att teorin ej blir hinderlig för praktiska skicklighetens inhämtande, utan en ledning att redigt och hastigt förvärva den."

I synnerhet åren kring 1870 blev Hugo Raab något av ledaren för den krets av unga reformvänliga arméofficerare vilka ville lyfta den svenska armén ur den extrema svaghetsposition som den sjunkit ned i under 1860-talet. Han drev igenom inrättande av en generalstab 1873 och den nya Krigshögskolan 1878. En del av utbildningen på artilleriläroverket Marieberg flyttades då över till den nya skolan. Fram till inrättandet av Sjökrigshögskolan år 1898 gick även marina elever på Krigshögskolan.

Den snabba tekniska omvandlingen bidrog även den starkt till ett ökat militärvetenskapligt intresse, eftersom ständigt nya eller förbättrade system gjorde det näst intill omöjligt att förutsäga hur det framtida slagfältet skulle komma att se ut. Samtidigt gjorde 1800-talets båda stora militära tänkare sitt intåg i Sverige, preussaren Carl von Clausewitz och schweizaren Henri Jomini. Medan den förre betonade krigets oförutsägbarhet och nyttjade termen "friktioner", för att beskriva allt oväntat som kunde kullkasta den bästa plan och de mest noggranna förberedelser, försökte den senare uppställa generella lagar för krigföringen.

En arsenal för andens vapen

Den främste svenske militärteoretikern decennierna kring sekelskiftet 1900 var generalen Lars Tingsten, vars Taktikens grunder utkom under ett drygt trettioårigt fram till 1924 i tio upplagor. I boken argumenterar Tingsten för militärteoriens roll för att bilda officeren och ge denne ett intellektuellt förhållningsätt:

"Härföraren får icke bita sig fast i några ensidiga krigsteorier eller okritiskt söka förverkliga hysta älsklingsidéer. Teorin, har det sagts, skärper blicken, reglerar omdömet, riktar uppfinningsförmågan och stärker tilliten vid lösningen av en uppgift. Den har, såsom en 'arsenal för andens vapen', sitt stora värde. Huvudsaken är dock att på ett riktigt sätt tillämpa teorin i varje särskilt fall: att anpassa den efter förhållandena."

Nya vapensystem som stridsvagnar och flygplan gjorde entré på slagfältet under första världskriget. Under 1920- och 1930-talet fördes en omfattande diskussion om bomb- respektive spaningsflygets användning, samverkan mellan flyg- och sjöstridskrafter, hur skulle de motoriserade förbanden kunna nyttjas på ett optimalt sätt? Frågorna var många och svaren än flera. Men det intressanta i detta sammanhang är omfattningen av den teoretiska debatten, inte minst sedan 1925 års försvarsbeslut hade slagit sönder mycket av den stora krigsorganisationen från 1914. Runt 1927 stod det stora infanteriet inför hotet om åderlåtning till förmån för "maskinarmén", medan pansarskeppens förnyelse ifrågasattes av förespråkare för en "lättare" flotta.

Kalla kriget förlamade debatten

Det andra världskriget resulterade i en del nytt krigsvetenskapligt tänkande, till exempel rörande gerillakriget, men i stort sett innebar kriget och dess avslutande med atombombarna över Hiroshima och Nagasaki 1945, att den krigsvetenskapliga debatten avstannade. Detta förhållande skärptes successivt under det kalla kriget, då hotet av ett allmänt förintande kärnvapenkrig syntes göra all militärteoretisk

diskussion onödig, för att inte säga meningslös. Denna trend förstärktes av en tydlig hotbild som styrde all krigsplanläggning i riktning mot kusten eller landgränsen i norr.

Först efter det kalla krigets slut 1989-1991 och i samband med de omvälvande omstruktureringarna av svenskt försvar alltsedan 1996 års försvarsbeslut, har den militärteoretiska debatten åter tagit fart. Tillsammans med ett alltmer omfattande engagemang i internationella operationer gör dessa förändringar det mycket svårare att förutsäga framtiden och därmed ökar självfallet behovet av teoretisk grund för militärt tänkande och planering.

När den reellt existerande organisationen, dess utrustning och taktisk-operativa tänkande har misslyckats eller av andra skäl utsätts för ett stort omvandlingstryck, då sker en stor efterfrågan på militärteori. Så var det, förvisso av skilda orsaker, efter stormaktsväldets fall 1721 eller förlusten av Finland 1809, och så är det i dag.

Lars Ericson är huvudlärare i militärhistoria vid Försvarshögskolans krigsvetenskapliga institution och docent vid Åbo Akademi. Han arbetar med ett projekt om "Krigsvetenskapens svenska idéhistoria, 1500-2000".

Boktips: Slaget om Storbritannien x 3

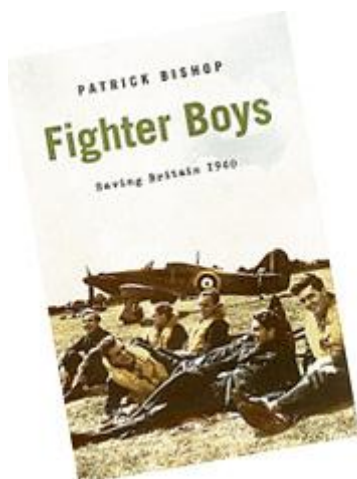
Slaget om Storbritannien - en av de stora händelserna i militärhistorien - myntades av Winston Churchill innan det hade börjat. Här presenteras tre böcker av Framsyns redaktör Jan-Ivar Askelin. En om Churchill, en om slaget och en av de få som var med och skrev historia.

- [Fighter Boys](#)
- [First Light](#)
- [Churchill](#)

Fighter Boys

Av Patrick Bishop

ISBN 0-00-257169-2

Bilder från Slaget om Storbritannien visar ofta skrattande unga pojkar. Kriget tycks vara en lek. Fienden är "banditer". Den som läst Patrick Bishops bok *Fighter Boys* vet varför de skrattar. Det är därför att de fortfarande allesammans lever. Kanske till och med en dag till. Flygare är optimister.

En bok till om "de få" som så många hade att tacka för så mycket. Behövs det? Ja, denna är lite annorlunda. Den tränger bakom myterna om jaktplansessen. Detta var i första hand en propagandabild serverad av media. Skrytsamma jaktpiloter föraktades på mässen.

Patrick Bishop var utrikeskorrespondent i 20 år. Som barn på engelska landsbygden hittade han tomhylsor från luftstriderna sommaren 1940. Han har letat upp de som var mer, läst dagböcker och intervjuat anhöriga. Han tecknar en bild av en försvarsgren som är belastad med överklassmanér och strikt disciplin, men som på kort tid förvandlas till en organisation där det enda som räknas är om man duger till jaktflygare. Det var bara i flygvapnet som en arbetarson kunde vara överordnad en överklassyngling. Piloterna var bara intresserade av en sak, att flyga. Att bli en jaktflygare var det yttersta målet. Då tillhörde man en elit. Winston Churchill hade redan innan slaget började skapat legenden. Landets och civilisationens framtid skulle hänga på dessa unga män.

Vilka var då dessa unga män? Av de 2 917 som deltog i slaget var de allra flesta mellan 21 och 26 år. De äldre och erfarna hade försvunnit i Frankrike där de brittiska förlusterna var stora, men vinsten var att flygvapnet fick stridserfarenhet. De unga, många med bristfällig flygutbildning, fick fylla luckorna. De kom från hela samhället. Det gamla överklassflygvapnet som mest ägnade sig åt luftexercis hade gått under. De bästa jaktflygarna var ofta de som inte hade lyckats tidigare i livet. Nu fick de chansen och tog den.

Flygvapnet gick på högoktanig bensin och öl. Jaktpiloterna var drinkare och flygvapnet översåg med supandet. Att dricka choklad och gå och lägga sig tidigt var inte rätt sätt att hantera dödsångesten och pressen. Några flickjägare var inte jaktflygarna. De var alldeles för oerfarna på det planet. Många kom ju direkt från internatskolorna. De behövde inte i första hand kvinnor utan fadersfigurer och därför blev divisionscheferna, trots att de också var mycket unga, några som man såg upp till.

Slagets förlopp är väl känt. I mitten av augusti gjorde tyskarna de stora angreppen som skulle mala ned det brittiska jaktflyget. Det misslyckades.

I början på september bombades London och baserna fick en respit och jaktflyget kunde återhämta sig. Den 15 september utropades som segerdagen av den brittiska pressen, men jaktflygarna visste inte att segern var vunnen och att invasionsplanerna hade lagts på hyllan. Den 31 oktober var den första dagen när ingen sida förlorade ett plan.

Slaget var över och när dagarna blev kortare kom melankolin. Jaktflygarna skingrades över flygvapnet där den militära disciplinen kom tillbaka. De som inte hade överlevt låg på kyrkogårdar på engelska landsbygden, på militärkyrkogårdar, i Themsenleran, på Kanalens botten. Var sjätte hade stupat och av de överlevande skulle var tredje inte få uppleva fredsdagen. År 2000 fanns cirka 300 jaktpiloter kvar. Två år senare var de 231.

First light

Geoffrey Wellum

ISBN 0-141-00841-8

I december förra året samlade tidningen Mail on Sunday 21 grånade herrar. De tillhörde den skara av de då 60 stycken som flög jaktplanet Spitfire under slaget om Storbritannien. En av dessa var Geoffrey Wellum. 35 år efter slaget satte han sig ner och skrev sina minnen. Boken kom ut 2002 och blev genast en bästsäljare. Det är inte svårt att förstå varför. Det är historien om hur en 17 åring förverkligade sin pojkdrom – att få flyga. Drömmen skymde att kriget var på väg och att de unga pojkar som överlevde utbildningen skulle kastas in mot rutinerade tyska jaktflygare.

Den 20 mars 1939 gick Geoffrey Wellum genom centrala London för att möta en urvalsgrupp i brittiska flygvapnet. Han mötte strömmen av vår tids hjältar, tjänstemän på väg till finanskontoren i City, och han förfärades av att bli dömd till ett sådant liv i tråkighet.

På sommaren 1939 började han den grundläggande utbildningen. Den stora dagen var 1 september. Den första ensamflygningen. Två dagar senare förkunnade Neville Chamberlain att landet var i krig mot

Tyskland. Den stora skrällen var inte att det skulle bli krig eller att omkomma under utbildningen. Utan den var att bli hemskickad. Detta gick att föreställa sig. Wellum är nära att få sluta, men när han lägger manken till lär han sig fort.

I Frankrike går det dåligt för brittiska flyget. Wellums utbildning avbryts. Han skickas direkt till en jaktdivision inte fyllda nitton år och med bara 95 timmars ensamflygning i bagaget. Den 18 juni säger Winston Churchill att "their finest hour" väntar jaktflygarna. Det är den dagen Wellum flyger en Spitfire för första gången. Eller rättare sagt, han håller i sig när planet flyger. Hans lycka är obeskrivlig. Vem som helst skulle ha gett sin högra hand för att bli Spitfirepilot, skriver han. Att lära sig flyga Spitfire är dock inte lätt. Den första mörkerlandningen håller på att sluta i en olycka. Wellum ser inte banljusen. Senare förstår han att dessa är skynda av planets långa nos. Han krockar med en stolpe och tror att han är död. Han får en utskällning och får till sin lycka veta att han lever.

Wellum kastas in i de våldsamma striderna i september 1940. Hans division, nummer 92, är i den främsta linjen. Han som kom dit om en novis blir snart en veteran. När slaget är över är han den som varit med längst. Då har han vant sig vid tanken på döden. Så många har försvunnit. En morgon när han vaknar undrar han första varför den andra sängen är tom. Innan han påminner sig om att kamraten stupade dagen innan. Hans blöta handduk ligger fortfarande kvar i det hörn han slängde den i går morse. Döden är nästan oundviklig för en jaktflygare. Det enda man kan hoppas på är att det går fort.

I september 41 är det över. Han har gjort ett bra jobb, men är förbrukad. Året därpå återvänder han dock till jaktflyget. Nu över Frankrike och rollerna är omvända. Nu är det britterna som blir fångar om de hoppar. Nu är det britterna som beskjuts från marken och ska hem över kanalen. Wellum inser att han inte är lika bra jaktflygare längre. Han gav det bästa knappt fyllda 20 under slaget om Storbritannien. Många överlevande kände en tom känsla. De visste att de redan hade varit med om sin finaste stund.

Churchill

John Keegan

ISBN 1-84212-530-3

Winston Churchill har gått till historien som krigsledaren, den brittiske bulldogen som envist vägrade ge upp för övermakten och till slut ledde sitt land till seger. Den store brittiske historikern John Keegan lyfter i tio korta kapitel fram en mer täckande bild. Hade inte kriget kommit kanske Churchill i stället blivit känd som en social reformator. Trots sin aristokratiska bakgrund hade han tagit starkt intryck från sin valkrets som dominerades av arbetare.

Keegan pekar ut Churchills starka och svaga sidor. Han tvekade aldrig att berätta den hårda sanningen för folket. Han kunde inte lova annat än blod, svett och tårar. Hans tal var magnifika. Han kunde vända ett tal om nederlaget i Frankrike till slutfrasen om det förestående stora slaget om Storbritannien som skulle minnas med stolthet i tusen år. Det var innan det ens hade börjat och oddsen var inte så bra som Churchill ville påskina. Men han fick britterna att se på sig själva som han såg på dem, ett folk som inte tänkte ge sig.

Churchill gjorde också misstag. Hans erfarenheter från Boerkriget hade gett honom en överdriven tro på gerillans styrka. Han satsade hårt på en motståndsrörelse i Europa som inte åstadkom särskilt mycket.

Hans finaste stund var när det såg som mörkast ut för Storbritannien. Han fick folk att hoppas och britternas motstånd fick USA med i kriget. Därmed tog också USA över ledarrollen. För britterna var han krigsledaren. När kriget var vunnit gav han från balkongen segern till folket som svarade att "nej Winston, segern är din". Och sedan röstade de bort honom. Och Churchill formulerade synen på världen efter kriget. En järnridå har sänkt sig över Europa.

Krigshistoria blev hett när kalla kriget tog slut

Den stridsutmattade soldaten, som på denna målning från 1654 av Carel Fabritius, var i sekler en vardagssyn i Europa och en källa till militära studier. Med världskrigen och kärnvapnen försvann intresset för militärhistoria. Nu har dock insikten vaknat att historien har något att lära oss.

Krigshistoria var ett huvudämne vid de militära stabsakademier som grundades under 1800-talet. De stora militärteoretikerna Jomini, Clausewitz och Mahan talade sig alla varma om värdet av krigshistoriska studier, likaså gjorde den svenska Krigshögskolans grundare, Hugo Raab. 100 år senare hade dock ämnet mer eller mindre försvunnit, åtminstone från den svenska Militärhögskolan. Är det krigets eviga lagar som officeren ska lära genom att studera det förflutna, tidigare generationers praktiska erfarenheter – eller något annat?

Av Gunnar Åselius

När Krigshögskolan (KHS) grundades år 1878 fick den svenska armén för första gången en modern utbildning för stabsofficerare. Initiativtagare var chefen för generalstaben, översten Hugo Raab, som ägde krigserfarenhet från dansk-tyska kriget 1864 och visste vilken kompetens som krävdes för att leda massarméer i järn-vågarnas tidsålder. För Raab var det självklart att krigshistoria måste bli ett centralt ämne vid den nya skolan. Endast på det sättet kunde eleverna få krigserfarenhet och lära sig att "försätta uti vilket militärt läge det vara må [...] med ogrumlad blick skärskåda omständigheternas betydelse" för att därefter kunna "handla militäriskt riktigt och i överensstämmelse med krigskonstens lagar". Han varnade emellertid för att trötta de studerande med ett tragglande av årtal och fakta: "Krigskonst kan icke inpluggas uti hufvudet, hon skall begripas."

Raab hade 20 år tidigare studerat vid Kriegsakademie i Berlin, som ansågs vara världens främsta militära skola, och var givetvis påverkad av sina erfarenheter därifrån. Vid Kriegsakademie var krigshistoria ett stort ämne. Från Berlin kunde man med tåg bekvämt företa exkursioner till flera av de stora slagfälten från Fredrik den stores krig och Napoleonkrigen. Syftet med dessa utflykter var inte patriotisk uppbyggelse eller trevlig turism. Genom att öva sig på historiska situationer ute i terrängen skulle eleverna lära sig att göra snabba och korrekta lägesbedömningar. I deras framtida roll som generalstabsofficerare skulle de kunna skickas ut till underställda förband för att analysera den lokala situationen, och förklara för förbandschefen hur han bäst handlade i överensstämmelse med den högre ledningens avsikter. Att denna färdighetsträning fanns inbyggd i de krigshistoriska studierna innebar att historiska sakförhållanden egentligen blev ointressanta i undervisningen. Frågor som gällde den politiska kontexten eller logistiska förutsättningar under det krig som studerades kunde hoppas över. Att det i samtiden fanns järnvägar och långskjutande artilleri som inte funnits på Fredrik den stores eller Napoleons tid tedde sig också mindre viktigt. Det var det taktiskt-operativa bedömandet och krigföringens förmodat oföränderliga lagar som stod i centrum, inte den historiska verkligheten. Bataljoner, skvadroner och batterier framstod som pjäser i ett krigsspel, vilka kunde röra sig på samma sätt och utföra samma sorts konster 1760, 1806 som 1914.

Stort ämne på Krigshögskolan

Även vid svenska KHS blev krigshistoria ett stort ämne. Med minst 180 timmar, vilket motsvarade ungefär 15 procent av undervisningstiden under två år, var det bland de militära ämnena bara taktik som kunde konkurrera. När det gällde elevernas befordringsomdöme efter KHS ansågs betyget i krigshistoria lika viktigt som det i taktik. Taktikutbildningen innehöll dessutom ofta olika historiska

exempel. Samma sak gällde undervisningen i strategi, som på den här tiden innehållsmässigt närmast motsvarade vad vi i dag skulle kalla operationskonst. Omvänt blev en viktig målsättning med krigshistorieundervisningen vid KHS att träna elevernas förmåga till taktiska och operativa bedömningar, precis som vid förebilden Krigsakademie i Berlin. Ett mer än trettio timmar långt kursmoment om 1866 års krig mellan Preussen och Österrike kunde examineras med skrivningsfrågor av typen: "Vid vilken tidpunkt av slaget vid Königgrätz hade ett motanfall utgången från den österrikiske befälhavaren Ludvig von Benedeks center haft största utsikter att krönas med framgång?"

Undervisningen, som hade formen av föreläsningar, innehöll en kronologisk översikt från de gamla grekerna fram till nutiden, och ägnade särskilda fördjupningar åt Gustav II Adolfs krig i Tyskland, Karl XII:s ryska fälttåg, Fredrik den stores fälttåg 1757–1758, Napoleonkrigen, samt Sveriges senaste stora krigserfarenheter mot Ryssland 1808–1809 och i koalitionen mot Napoleon 1813. Därtill studerades mer aktuella konflikter som det preussisk-österrikiska kriget 1866, fransk-tyska kriget 1870–1871 och rysk-turkiska kriget 1877–1878. Amerikanska inbördeskriget, som var den väpnade konflikt under 1800-talet som tydligast pekade fram mot 1900-talets industriella masskrig, berördes däremot knappast alls. I detta avseende var den svenska generalstabsutbildningen inte på något sätt unik i Europa. Erfarenheterna från USA ansågs helt enkelt omöjliga att applicera på europeiska förhållanden. De geografiska skillnaderna påstods vara för stora och den amerikanska officersskåren allmänt inkompetent. Före första världskriget avfärdades erfarenheter från boerkriget och rysk-japanska kriget med liknande arroganta argument.

Statusras i kärnvapnens tidsålder

Efter 1918 kom därför krigshistorieämnet i kris. Varför hade de europeiska generalerna, trots grundliga historiska studier, varit så illa förberedda inför det industrialiserade krigets utmaningar? Vad betydde den allt snabbare tekniska utvecklingen för möjligheten att dra lärdomar från det förflutna? Fanns det verkligen eviga lagar som styrde krigföringen?

I den reviderade läroplanen för KHS år 1934 hade antalet krigshistorietimmar skurits ned rejält, medan ämnen som taktik och luftkrigskonst tilläts expandera. Krigshistoria gavs också nu för första gången en lägre betydelse för elevernas slutbetyg än taktik. I läroplanen från 1938 reducerades timantalet ytterligare, och det stadgades att undervisningen skulle koncentrera sig på tiden efter 1914.

Efter 1945 kom det verkliga statusraset. I kärnvapnens tidsålder var det oklart vad officeren alls skulle med kunskaper om tidigare konflikter. Mot bakgrund av andra världskrigets erfarenheter föreföll ämnen som psykologi, pedagogik, sambandsteknik och materiellära betydligt matnyttigare. Betygskoefficienten för krigshistoria sjönk ytterligare. Det enda ämnet som enligt 1949 års läroplan skulle ha mindre betydelse för slutbetyget från KHS än grundkursen i krigshistoria, var fortsättningskursen i krigshistoria, som därtill blev valfri.

När KHS 1961 slogs samman med Sjökrigshögskolan och Flygkrigshögskolan för en försvarsgrensgemensam utbildning av stabsofficerare, Militärhögskolan (MHS), hade ämnet totalt 70 timmar. Det döptes om till militärhistoria, för att markera att man nu inte bara skulle studera vad som hänt på slagfälten utan även bredare teman som strategins roll i krigföringen och samspelet mellan krigsmakt, samhälle och teknisk utveckling. I undervisningen kom fokus ändå att ligga på andra världskriget med speciella fördjupningar kring operationer som kunde tänkas få relevans för det svenska invasionsförsvaret: finska vinterkriget, striderna på Karelska Näset 1944, sovjetisk pansarkrigföring på östfronten, det överraskande anfallet mot Norge och Danmark den 9 april 1940, de allierades kustinvasioner i Medelhavet, Normandie och Stilla Havet.

Under 1960- och 1970-talen framstod dessa erfarenheter från andra världskriget som allt mindre relevanta. Undervisningstiden minskade ytterligare, och i mitten av 1980-talet hade militärhistoria upphört som ett eget ämne vid MHS. Vad som återstod var en 15 timmar lång översikt kurs inom ramen för undervisningen i strategi. Efter en tre timmar lång introduktion ägnades två timmar åt tiden 1815–1914, två timmar åt första världskriget, fyra åt andra världskriget, två åt tiden efter 1945 samt två timmar åt det svenska försvaret under efterkrigstiden. Man hade onekligen kommit långt från Hugo Raabs visioner 100 år tidigare.

Krig och kungar ifrågasattes

Utvecklingen inom officersutbildningen var dock inte unik, vilket visas av Lundahistorikern Ulf Zanders forskning kring historieämnets ställning i det svenska samhället under 1900-talet.

Historieförmedlingen i svenskt utbildningsväsende spelade länge en central roll både i skolans medborgaruppfostran och i kulturdebatten. Efter första världskriget och demokratins genombrott började dock den nationalistiska historieförmedlingen, inriktad på krig och kungar, att ifrågasättas. Det folkhemiska nationalmedvetandet, som byggdes upp efter 1945, var inriktat mot framtiden. Stolthet över välfärdsstaten och Sveriges internationella roll kom att betyda mer än minnena av ett ärofullt förflutet. I

skolornas timplaner trängdes historia snart ut av samhällskunskapsämnet. De akademiska historikerna vid universiteten försvann ur debatten och skrev snart mest för varandra. Först på 1990-talet, när det kalla krigets slut och en begynnande internationalisering fått den svenska samhällsmodellen att ifrågasättas, föreföll kunskaper om historien återigen relevanta för svenskarnas möjligheter att orientera sig i sin samtid.

På samma sätt innebar det kalla krigets slut att historieämnet på nytt tilläts flytta fram sina positioner inom officersutbildningen. När invasionshotet försvunnit och klassrumstiden inte längre behövde användas till att plugga in de olika milönas operativa planering, fanns utrymme för en ökad akademisering. Det blev lika viktigt att reflektera intellektuellt kring frågan vad Sverige skulle använda sina militära maktmedel till, som att hantverksmässigt lära sig hur de skulle användas. Svensköversättningen av Carl von Clausewitz verk *Om kriget* 1991, och utvecklandet av auktoriserade operativa doktriner för Försvarsmakten medförde dessutom en ökad medvetenhet om militärteorins betydelse. Förståelsen för militärteori kräver i sin tur historiska kunskaper. Sun Zi, Jomini, Clausewitz, Mahan, Douhet och Liddell Hart skrev inte för oss, utan för sin samtid.

Inga färdiga recept för framgång

Syftet med att fördjupa sig i gångna tiders militära tänkande bör heller inte vara att söka färdiga recept för framgång. Att många av de utmaningar som konfronterar militära ledare tycks vara desamma i alla tider är visserligen tankeväckande, men det innebär inte att lösningarna från det förflutna är giltiga idag. Det är helt enkelt inte särskilt sannolikt att en kinesisk tänkare som levde på 400-talet f. Kr kunde förutse de svårigheter som svensk militär skulle möta i Kosovo eller Kongo 2 500 år senare. Den som går med den typen av förväntningar till historieböckerna kommer att bli besviken. Förutsatt att historieämnet inte gör anspråk på att vara praktiskt nyttigt genom att lära ut "eviga sanningar" eller träna lägesbedömningar, har det dock fortfarande en viktig roll att spela. Officerare behöver lära sig historia av samma anledning som andra människor - för att få perspektiv på sin verksamhet och bättre förstå vilka de är. En brett upplagd militärhistoria med internationella perspektiv, som tvingar eleverna att reflektera kring vetenskaplig metodik, den militära professionens samhällsroll och det militära tänkandets utveckling, kan därför lämna ett värdefullt bidrag - kanske inte till stabsofficerarnas utbildning men väl till deras bildning, helt i den anda Hugo Raab formulerade på 1870-talet: "Krigskonst kan icke inpluggas uti hufvudet, hon skall begripas."

Gunnar Åselius är docent i historia och lektor vid Försvarshögskolan, där han tjänstgör vid Militärhistoriska avdelningen. För närvarande forskar han kring historieämnets roll i svensk officersutbildning sedan 1800-talet.

Krigets balansgång födde totalförsvaret

Foto Krigsarkivet

När atombombsfara rådde svepte soldaten in sig i ett poncholiknande tygstycke och vände ryggen mot hotriktningen.

Från invasionsförsvar till insatsförsvar. Så beskrivs omvandlingen av det svenska försvaret. För att förstå sin samtid gäller det att kunna historien. Historien om det svenska försvaret och det svenska begreppet totalförsvaret sträcker sig långt tillbaka. Egentligen började det 1936, med det försvarsbeslut som startade en mobilisering av hela nationens värmkraft.

Av Kent Zetterberg

Under det andra världskriget lyckades Sverige bevara sin fred och självständighet genom sin alliansfria politik, ofta kallad neutralitetspolitiken. Även om neutraliteten naggades i kanten, först genom det starka trycket från Tyskland 1940-1942, sedan från de allierade åren 1943-1945, lyckades Sverige bevara sin fred och neutralitet.

Ett viktigt medel för den svenska säkerhetspolitiken under åren 1939-1945 blev den nationella samlingen och försvaret mot yttrevärlden. Av största vikt var nu det militära försvaret och den civila och militära beredskap, som präglade landet under sex långa krigsår då Europa stod i brand. Nu föddes begreppet totalförsvaret och den svenska samhälls- och stridsledningen började sprängas ned i det svenska urberget.

En böljegang 1914-1945

Under det första världskriget 1914-1918 lyckades Sverige stå utanför världsbranden och följde kriget på distans med en militär neutralitetsvakt, som vaktade gränserna. Vid krigsutbrottet 1914 slöts borgfred mellan partierna, och de enades om ökade kostnader för neutralitetsvakten och en utbyggnad av armé och flotta. Utrikespolitiskt gällde en försiktig "lillsvensk strategi" med en betoning av neutraliteten och handelspolitiken för att trygga freden och försörjningen. Samma linje följde Sverige under båda världskriegen. Enigheten utåt kring neutraliteten blev ett nationellt styrkebälte, som hjälpte Sverige att klara sig igenom krigsårens påfrestningar både 1914-1918 och 1939-1945. Ett nytt, strategiskt gynnsamt läge för Sverige efter det första världskriget ledde till en nedrustning av försvaret 1925. I Östersjöområdet hade det strategiska läget förbättrats kraftigt för Sverige, som nu satsade på den nya världsorganisationen, Nationernas Förbund (NF). En kategoriklyvning av de värnpliktiga infördes i besparingssyfte. Endast en del av årsklassen utbildades och befälskårerna reducerades kraftigt.

Upprustningen började 1936

Från mitten av 1930-talet ökade spänningen i Europa med Hitlertysklands och Sovjetunionens maktillväxt. Sverige sökte nu lägga om sin säkerhetspolitik och stärka sitt försvar. 1936 fattade riksdagen ett försvarsbeslut med en tioårig upprustningsplan. Orosmolnen hopades nu över Europa. Våren 1939 enades riksdagen om att införa "beredskapsövningar" i värnpliktslagen och från den 3 september 1939 rådde förstärkt försvarsberedskap.

1941 förlängdes grundutbildningen till tolv månader och kategoriklyvningen avskaffades. Krigsorganisationens storlek skulle nu dimensioneras efter den samlade tillgången på värnpliktiga, "hela folkets värnkraft". Detta medförde en kraftig utbyggnad av krigsorganisationen under beredskapsåren 1941-1945, vilken sedan övergick i det kalla kriget och i stort bibehölls.

Ett större risktagande i Norden

1939-1945 byggde den svenska politiken på särskilda insatser för det nordiska närområdet. Drömmen om nordisk neutralitet i storkrigen krossades dock. Finland anfölls av Sovjetunionen den 30 november 1939 och utkämpade det hårda vinterkriget fram till freden den 13 mars 1940, varpå Danmark och Norge anfölls av Tyskland och ockuperades 1940-1945. Finland gick med Tyskland i det så kallade fortsättningskriget mot Sovjetunionen, juni 1941-september 1944. Efter vapenstilleståndet 1944 hade Finland förlorat en del av Karelen och en halv miljon invånare måste omplaceras inom de nya landgränserna.

Det andra världskriget splittrade hela Norden. Norge blev en krigförande allierad, Finland hamnade i vapenbrödraskap med Tyskland 1941, men lyckades ta sig ur kriget 1944-1945. Danmark var ockuperat av tyskarna medan Sverige lyckades bevara sin fred genom en mycket pragmatisk "neutralitetspolitik".

En svensk balanspolitik

1939-1945 byggde den svenska utrikes-politiken tidvis på att Sverige kunde spela ut de krigförande lägren mot varandra. Den svenska regeringen sökte övertyga båda sidor om att de tjänade på Sveriges fortsatta fred, handel och neutralitet. Detta gav i sin tur tid för att klara folkets försörjning och en svensk militär upprustning. Här fick i hög grad ändamålet helga medlen. Sverige ville hålla sig utanför kriget och överleva; det var en politik som hade ett starkt stöd av regeringen, riksdagen och folket.

Under krigsåren gick Sverige en svår säkerhetspolitisk balansgång. Landet var omringat av diktaturerna Tyskland och Sov-jetunionen. Västmakterna hade mycket små möjligheter att hjälpa Sverige militärt vid ett anfall från Hitler eller Stalin. Hitlers anfall mot Sovjetunionen midsommaren 1941 gav därför Sverige ett andrum. Hotet mot landets existens, från både Moskva och Berlin (Hitler-Stalin-pakten från augusti 1939), försvann. I takt med tyskarnas motgångar på östfronten 1942-1943 kunde Sverige sedan återta de eftergifter som hade gjorts till Tyskland 1940-1941 (främst transiteringstrafiken), och återgå till en mer strikt neutralitetspolitik.

Åren 1943-1945 gynnade Sverige i stället de allierade, främst västmakterna, i takt med att Tyskland gick sin undergång till mötes. Nu kunde man även låta danska och norska så kallade polistrupper (i realiteten lätt infanteri) utbildas i Sverige i strid med folkrätten och neutraliteten. Sverige kunde även ge Finland, som drabbats hårt av tre krig, humanitär och ekonomisk hjälp. På så vis kunde Sverige i skydd av sin väpnade neutralitet hjälpa sina nordiska grannar under krigsåren och göra sig beredd att bistå i återuppbyggnadsarbetet i det krigshärjade Europa 1945. Allt detta var en typisk småstatsrealistisk politik för att påverka de krigförande stormakterna. Dessa satte dock alltid de egna krigsmålen långt före hänsynen till de neutrala staterna, vilket även gällde västmakterna.

Höll tyskarna på gott humör

Neutralitetslinjen och den militära upprustningen hade ett brett stöd hos folket, i riksdagen och i samlingsregeringen 1939-1945. Konkret sökte Sverige överleva genom att "hålla tyskarna på gott humör" 1940-1942. Genom krigsutvecklingen kom Tyskland, både politiskt och militärt, att helt

dominera det svenska närområdet, främst Östersjöområdet. Tyskland var även en viktig handelspartner och avgörande för svensk upprustning och folkförsörjning.

Sverige var inringat och en neutral ö mitt i "Stortyskland". Samtidigt var Tyskland ett militärt hot mot Sverige och risken fanns alltid att stormaktskriget skulle sprida sig till det svenska territoriet. Ideologiskt stod Sverige nära västmakterna/västdemokratierna, men från april 1940 hamnade Sverige i ett militärstrategiskt tvångsläge. Följande exempel från 1942 belyser det svenska dilemma ovanligt tydligt.

En av de ledande svenska diplomaterna, Erik Boheman, hade hand om kontakterna med västmakterna och lyckades efterhand bygga upp ett stort förtroende genom sina personliga insatser. Få svenskar hade så goda kontakter i London och Washington. Boheman berättar i sina memoarer om ett långt samtal, som han hade med premiärminister Winston Churchill den 15 oktober 1942 på Downing Street. Churchill hade till mötet fått en hög papper av Foreign Office med brittiska klagomål mot Sverige och bristande neutralitet. Dessa papper ansåg de båda herrarna snabbt vara "lästa". Därefter utspann sig en dialog om Sveriges utsatta läge sedan det finska vinterkriget 1939-1940, varpå den brittiske premiärministern gjorde en lägesanalys som visade på en förvånansvärt stor förståelse för den svenska politiken. Boheman skriver:

Det hela tog en ganska lång stund och Churchill avbröt mig då och då med högst laddade frågor. Till slut sade han: "I think I understand your attitude and your policy, you must arm and arm and prepare yourself for the worst; don't give way for German demands more than you absolute must, but on the other hand do not be foolhardy, we do not want another victim." (Jag tror jag förstår er hållning och politik, ni måste rusta och åter rusta och förbereda er på det värsta; ge inte efter för tyska fordringar mer än vad som är absolut nödvändigt, men var å andra sidan inte dumdristiga, vi vill inte ha ett nytt offer). "We do not want another victim", upprepade han med sitt mest bullrande tonfall.

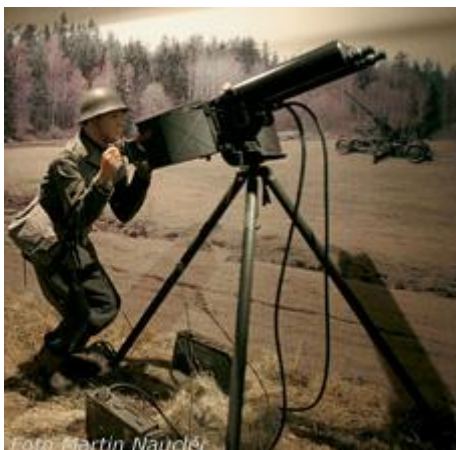
Den svenska politiken fick efterhand en klar uppskattning i London och även hos den allmänt kritiske Churchill, som insåg Sveriges utsatta läge i förhållande till Tyskland och realismen i den svenska eftergifts- och förhandlingspolitiken. Efter tre krigsåren fick Sverige nu en eloge av Churchill och den brittiska ledningen för att, som enda stat i Östersjöområdet, ha lyckats bevara sin neutralitet och självständighet gentemot Nazityskland, även om det krävdes en stor handel och transiteringar med Tyskland för att nå detta mål.

De sista krigsåren 1944-1945

Under de sista krigsåren förstärkte Sverige sina positioner politiskt, ekonomiskt och militärt i förhållande till de krigförande länderna. Samlingsregeringen förde nu en öppet proallierad kurs i väntan på axelmakternas nederlag i kriget och Hitlertysklands undergång. USA och Storbritannien var de sista krigsåren mycket nöjda med Sveriges frigörelse från Tyskland och hoppades att Sverige kunde delta i krigsslutet på allierad sida och sedan i återuppbyggnadsarbetet av Europa.

Det svenska försvarets upprustning gav nu även ordentlig effekt. Armén fick nya pansar- och jägarbrigader, moderna tunga pjäser och motoriserade enheter. Nya svensktillverkade stridsvagnar av typen Landsverk, modell 42 om 22 ton, tillfördes. Bofors levererade allt fler moderna artilleri- och luftvärnspjäser. Inom marinen hade kustartilleriet kraftigt moderniserats och byggts ut och flottan hade fått nya jagare. De två lätta kryssarna Tre Kronor och Göta Lejon blev färdiga 1945. Sverige kunde samma år mobilisera cirka 700 000 man i linjeförbanden, lokalförsvaret och hemvärnet, vilket var en avsevärd höjning jämfört med krigets början. Även flygvapnet tillfördes nya svensktillverkade jakt- och bombplan (J 21, J 22, B 17, B 18) av Saabs fabrikat, men låg i prestanda ännu långt efter stormakterna.

Det svenska försvaret hade nu fått en avsevärt höjd effekt och försvarsgrenarna var välövade efter lång beredskaps- och utbildningstjänst. År 1945 räknade man med att Sverige hade cirka 20 000 välutbildade officerare på stam och reservofficerare. Dessutom fanns ett stort antal värnpliktiga officerare. Detta var rekordsiffror för hela 1900-talet och gav en god grund för att bygga ut det kalla krigets totalförsvaret under nästa generation.

En initierad tysk bedömning av det svenska försvaret från hösten 1943 är intressant: Generalstaben i Berlin var imponerad av den svenska vinterutbildningen och förbandens flexibilitet och rörlighet i skogsterräng, liksom av pansarvärnet och närstridsutbildningen. Jägarförbanden kunde lösa självständiga uppgifter med överfall och spaning. Däremot noterades brister i fråga om moderna stridsvagnar, jakt- och bombflyg och tungt artilleri. Av försvarsgrenarna sattes marinen främst, därefter armén och sist flygvapnet, vars utbildning och basystem dock fick beröm, men vars materiel var omodern. Samlingsregeringen 1939-1945 klarade freden

och folkförsörjningen och kunde satsa stora resurser på att förstärka det militära försvaret, tidvis halva statsbudgeten. Den svenska militära styrkan mot slutet av kriget (1943-1945) blev nu en faktor att räkna med för stormakterna. Den kom att få betydelse i efterkrigstiden, inte minst då det gällde att få till stånd den så kallade nordiska balansen i området, vilket gjorde att Sverige på nytt nådde det gamla målet att hålla stormakterna på ett visst avstånd från Norden.

Den militära upprustningen var i mål och det svenska totalförsvaret hade fötts.

Kent Zetterberg är professor i modern historia vid Försvarshögskolans institution för säkerhet och strategi.

Lästips och referenser

Leif Björkman, Sverige inför Operation Barbarossa, SUAV 1971.

Klaus-Richard Böhme, Svenska vingar växer, Flygvapnet och flygindustrin 1918-1945, Sthlm 1982.

Wilhelm M Carlgren, Svensk utrikespolitik 1939-1945, Sthlm 1973.

Arvid Cronenberg, "Arméns krigsorganisation", i CA Wangel (red), Sveriges militära beredskap 1939-1945, Köping 1982.

Arvid Cronenberg, "1942 års försvarsbeslut" i Carl-Axel Wangel (red), Sveriges militära beredskap 1939-1945, Köping 1982.

Arvid Cronenberg, "Huvudlinjer i arméns operativa planering" 1906-1945 i Bo Hugemark (red), Neutralitet och försvar, Sthlm 1986.

Björn Gäfvert, "Den lätta flottans genombrott" i Bo Hugemark (red), Vindkantring 1942, Probus, Sthlm 1992.

Handlingar rörande Sveriges politik under andra världskriget, Transiteringsfrågor och därmed sammanhängande spörsmål, april-juni 1940, UD, Sthlm 1947.

Gunnar Häggelöf, Det kringrända Sverige, Sthlm 1983.

Alf W Johansson, Per Albins krig, Sthlm 1985.

Karl Molin, Försvaret - folkhemmet - demokratin, SUAV, Sthlm 1974.

Erik Norberg, Flyg i beredskap, SUAV, Sthlm 1971.

Lars Ulfving, "Sjökriget Sverige-Sovjetunionen" i Bo Hugemark (red), Vindkantring 1942, Probus, Sthlm 1992.

Krister Wahlbäck, Finlandsfrågan i svensk politik 1937-1940, Sthlm 1964.

Carl-Axel Wangel (red), Sveriges militära beredskap 1939-1945, MHS/MHA, Köping 1982.

Kent Zetterberg, "Neutralitet till varje pris?" i Bo Hugemark (red), I orkanens öga 1941, Probus 1992.

Kent Zetterberg, "1942 - Storkriget vänder, Sveriges utsatta läge består", i Bo Hugemark (red), Vindkantring 1942, Probus, Sthlm 1992.

Kent Zetterberg, "Svensk säkerhetspolitik 1943" i Bo Hugemark (red) Nya fronter? 1943, Probus Sthlm 1994.

Kent Zetterberg, "Storkriget går mot sitt slut - Sveriges läge förbättras", i Böhme-Huldt (red) Vårstormar 1944, Probus 1994.

Kent Zetterberg, "Sveriges säkerhetspolitik i krigsslutet och inför det nya Europa", i Böhme-Huldt (red), Horisonten klarnar 1945, Probus 1995.

Från fattighus till det befästa folkhemmet

Foto Martin Nauclér

Försvaret har spelat en stor roll för den svenska samhällshistorien. När Sverige gick från fattighus till folkhem skapades en försvarsvilja som saknar motsvarighet i väst. Försvaret har varit folkbildare, medborgarskola och folkuniversitet. Försvarets fria utbildning gav många en framtid, som annars tett sig dystert. Värnplikten må ersättas av något annat, men bandet mellan försvaret och samhället har knutits av den gemensamma historien.

Av Kent Zetterberg

Värnpliktsystemet växte fram med franska revolutionen och dess massarméer. Mot slutet av 1800-talet blev värnplikten allmän i de flesta länder, men Sverige kom sent i utvecklingen. Först 1901 års härordning etablerade den allmänna värnplikten och en övningstid för infanteriet om sex månader.

Under 1900-talet fick en stor del av den manliga befolkningen militär utbildning. Från 1940 har även det svenska folket brett utbildats inom totalförsvarets ramar. Civilförsvaret och hemvärnet etablerades under beredskapen 1939-1945 och växte under kalla kriget till det stora Totalförsvaret. Detta är i dag under omorganisation med arbetstiteln Samhällsförsvaret.

Värnplikten kan definieras som medborgarnas skyldighet att delta i sitt lands försvar och undergå utbildning för detta syfte. Längre omfattade värnplikten endast män i de yngre årgångarna och övningstiden var mycket begränsad. En kombination av värvad trupp (stam) och värnpliktiga (beväring) var vanlig i Europa under 1800-talet. Efterhand skedde, i de flesta länder, en övergång till värnpliktsförsvaret i stor skala.

Försvaret blev nu även en stor medborgarskola. Byggandet av Göta kanal med militära enheter 1810-1832 var en viktig skola för svensk ingenjörskonst och för bondesamhället i stort. De första civilingenjörerna i Sverige utbildades på 1800-talet av militären på Karlberg, vilket var ett exempel på militären som föregångare gentemot det civila samhället på det tekniska området. Industrialiseringen kom sent i Sverige, men fick stor betydelse för försvaret då den gav förutsättningar för en växande försvarsindustri och en höjning av utbildningsnivån hos befäl och trupp.

Värnpliktsreformen 1901

Försvaret växte i storlek i och med införandet av den allmänna värnplikten 1901. Rekryteringen till yrket breddades och ökade och nya organisatoriska former som kasererade förband, permanenta staber och specialiserade truppslag växte fram. Viktiga personalfrågor i värnpliktsförsvaret blev nu relationerna mellan befäl och trupp, synen på den militära etiken och avvägningen mellan "krigets krav" (den militära professionens krav) och önskan att det civila samhället ska styra värderingarna och försvarets ramar. Stora debattfrågor blev värnpliktsförsvarets effektivitet och stridseffekt, rättstillämpningen, lednings- och disciplinfrågor och synen på individens rättigheter och skyldigheter inom försvaret.

Demokratisering och krigets krav

Under 1900-talets första årtionden såg många politiker, inte minst inom vänstern, det som en viktig uppgift att rensa ut kvardröjande, barbariska inslag i militär mentalitet och kultur. Det gällde humanare krigs-lagar och att få bort inslag av översitteri beroende på lydnadsförhållanden. Samtidigt fanns det i de militära befälskårerna en skråanda mot det civila samhället och en kvardröjande skepsis mot "demokratiska experiment" inom försvaret, där man i stället betonade krigets krav, ordersystemet och pliktuppfyllelsen.

Efterhand utjämnades dock dessa motsättningar och en militieombudsman (MO) inrättades av riksdagen 1914 i syfte att förbättra rättstryggheten inom krigsmakten. De svenska befälskårerna (officerare,

underofficerare och underbefäl) var dock knappast några entusiaster för idén om det demokratiska folkförsvaret under tiden före andra världskriget.

Främst såg man försvaret som ett område där alla måste underkasta sig krigets krav.

Det befästa folkhemmet

De antimilitaristiska stämningarna var starka i landet fram till utbrottet av andra världskriget, särskilt hos de frisinnade och inom svensk arbetarrörelse. Ungsocialisterna agiterade mot värnplikten och ledande unga socialdemokrater utgav skriften *Det befästa fattighuset*. Hjalmar Branting, som var den socialdemokratiska hövdingen fram till sin död 1925, avvisade dock pacifismen och antimilitarismen, men ansåg att sociala reformer borde gå före militärutgifterna. Per Albin Hansson fortsatte på samma väg, blev försvarsminister och ledde till sist Sveriges största militära upprustning som statsminister åren 1940-46. Från 1932 övertog socialdemokraterna regeringsmakten fram till 1976 och kom att bli "det statsbärande partiet". En bred reformverksamhet drog i gång. Socialdemokraterna ansåg nu att deras folkhemsbygge verkligen gav dem ett fosterland att försvara.

Andra världskriget vändpunkten

En avgörande vändning skedde under det andra världskriget, som blev en chock för det svenska folket. Sovjetunionens överfall på Finland i november 1939 och Tysklands överfall på Danmark och Norge den 9 april 1940 ledde till en nationell samling kring neutralitet, försvar och upprustning. Försvarsviljan har sedan dess legat högt i Sverige, jämfört med de flesta andra västländer.

Talande exempel på detta skedde 1 maj 1940 och 1941. Då ersattes arbetarrörelsens traditionella tåg med stora medborgartåg under parollen "För Sveriges frihet och oberoende". En viss skepsis levde dock kvar hos vissa grupper mot den militära upprustningen, som man såg som ett nödvändigt ont. Lantbrukaren Olof Sandberg i Böle, Västerbotten (fp) uttryckte detta på följande sätt i riksdagen 1940: "Ju bättre vi äro rustade, desto begärligare bli vi också såsom bundsförvant åt en i krig invecklad stat."

Demokratiseringen av försvaret

Fredsoptimismen på 1920-talet ledde till en militär nedrustning i Sverige 1925. Bakom beslutet stod socialdemokrater och frisinnade, som ansåg att det nu skulle bli lättare att ändra försvarets ställning i samhället. Nu ville man bredda befälsrekryteringen och bygga upp ett verkligt folkförsvaret. Försvaret skulle inte längre vara exponent för de högre klasserna - kungamakten, adeln, godsägarna och högern ("överklassen"), utan skulle tjäna hela folket och bli en folkuppfostrare. Försvaret skulle bättre integreras med det civila samhället och de värnpliktigas rättssäkerhet och status skulle höjas.

"Ett folkuniversitet"

Under 1930- och 1940-talen började försvaret användas som "ett folkuniversitet". Syftet var att utjämna motsättningar mellan olika folkgrupper och att höja utbildningsnivån på skilda fält, inklusive hygien och ny teknik. Förundrat lyssnades det på föredrag inom ämnet "medborgarkunskap". Försvaret gav också snabbkurser om Sverige, demokratin och världen, förvaltning och ekonomi. Detta kunde öppna nya vyer och sporra till egen utbildning. Försvarets läroverk inrättades på 1940-talet för att ge långvägare chansen till en officerskarriär.

Inom försvaret fick nu befäl och trupp lära sig mycket inom allehanda produktion och på det tekniska området. Det var alltifrån att köra bil till att hantera maskiner och verktyg av skiftande slag, vilket kom till god nytta efter militärtjänstens slut.

Försvarets demokratisering blev ett stående debattämne. Statsminister Per Albin Hansson angav tonen när han 1936 talade om folkförsvaret: "Försvarets demokratisering är mera en fråga om anda än om bestämmelser. Denna anda växer fram bäst ur en ömsesidighet i förtroende. Det är väsentligt för folkets förtroende för försvaret att detta förtroende kan grundas på en allmän övertygelse om lojalitet mot den demokratiska ordningen hos de vid försvarsmakten anställda och om deras vilja att inom försvarsväsendet handla demokratiskt."

Ökad förståelse

Beredskapen 1939-1945 bidrog i hög grad till att öka förståelsen och samverkan mellan folk och försvar. Riksorganisationen Folk och Försvar bildades nu som en bred medborgarorganisation med medverkan från partierna, de stora folkrörelserna och intresseorganisationerna. Beredskapen förde dessutom samman olika samhällsgrupper i en gemensam uppgift i stor skala under många år, vilket stärkte uppslutningen kring försvaret.

Försvarets uppgift som bred folkutbildare växte efter kriget. Även de frivilliga försvarsorganisationerna har i hög grad bidragit i sammanhanget.

Den allmänna värnplikten hade ett fortsatt brett stöd i riksdagen under kalla kriget. 1970 års försvarsutredning och riksdag uttalade sig kraftfullt för den allmänna värnplikten:

”Totalförsvaret bör vara så uppbyggt och organiserat att det är en hela folkets angelägenhet. [...] Den allmänna värnplikten är som idé övergripande och av största betydelse för försvarsviljan och den reella försvarseffekten. Den bidrar i sig till att inåt och utåt manifestera viljan att säkra landets trygghet mot yttre hot.” Generalmajor Nils Skölds skrift Värnplikt och folkförsvaret 1974 fick senare ett stort inflytande. I dag är läget annorlunda och frågan om en yrkesarmé diskuteras.

Allmänt har försvaret i efterkrigstiden spelat en stor roll som utbildare av det svenska folket. Det har gällt både det militära försvaret, civilförsvaret, myndigheter och organisationer inom totalförsvaret. Försvaret och samhället har integrerats och samverkat mycket långt.

Den gamla hotbilden och invasionsförsvaret är borta efter det kalla kriget, men försvaret och samhället behöver varandra lika mycket som tidigare. Den breddade hotbilden med terroristhot med mera, gör att det svenska samhället måste vara berett att möta olika typer av hot i framtiden. Då som nu gäller samma grundregel: Ensam är inte stark. Försvaret och samhället behöver varandra.

Kent Zetterberg är professor i modern historia vid Förvarshögskolans institution för säkerhet och strategi.

Svår omställning till demokratiskt försvar

Foto Martin Nauc er

Med 1901 års härordning infördes allmän värnplikt. Befälens behandling av de värnpliktiga blev ett hett debattämne. 1915 fick soldaterna en egen ombudsman att vända sig till när militieombudsmannaämbetet infördes.

När Sverige 1921 blev en parlamentarisk demokrati blev också försvaret demokratiserat. Fyra år senare togs den så kallade upprovsparagrafen bort. Militär skulle inte längre kunna användas mot landets egna medborgare. Men i Ådalen 1931 skedde det ändå. Demokratin kom inte in i försvaret med stormsteg. Officerarna skrämdes av antimilitäriska stämningar och bildade hemliga sällskap, som närmast var fientliga till demokratin.

Av Agneta Guillemot

Den nya försvarsordningen från 1901, byggd på allmän värnplikt, förändrade i grunden det militära systemet i Sverige. Avvecklingen av indelningsverket innebar en avgörande förändring, ja ett verkligt paradigmskifte.

Tidigare hade krigsmakten varit tämligen oberoende av riksdagen beroende på det sätt varpå den indelta armén finansierades. Krigsmakten blev däremot efter 1901 helt beroende av riksdagens anslag för sin verksamhet. Denna förändring kan ses som en början på demokratiseringsprocessen. Det formella demokratiska och parlamentariska genombrottet i Sverige 1921 innebar att hela försvarsmakten ställdes under demokratisk och parlamentarisk kontroll.

1901 års härordning innebar att indelta armén avvecklades och att värvade förband skulle inordnas i ett nytt härordningssystem. Under den långa process som ledde fram till det nya härordningsbeslutet diskuterades olika sätt att försäkra armén med underbefäl och underofficerare. Riksdagen fastnade för systemet med ”stam och beväring”. Bevärningen var ett annat namn på de värnpliktiga. Nu blev

värnplikten allmän och det innebar att män ur alla samhällsklasser skulle utbildas i den nya värnpliktsarmén. Systemet med en "stam" innebar korttidsanställning av volontärer, som utbildades till underbefäl. De volontärer som inte befordrats fick sluta senast vid 28 års ålder, medan befordrade volontärer kunde stå kvar till 32 års ålder. De bästa bland underbefälen togs ut till underofficersutbildning.

För att kunna locka sökande till en så osäker anställning blev frågan om utbildningen mycket central. Med tanke på att grundläggande utbildning vid sekelskiftet 1900 fortfarande var rätt utvecklad på sina håll blev en kompletterande undervisning i civila ämnen som läsning, skrivning och räkning viktig. Målen sattes också högre: utbildningen i civila ämnen skulle motsvara de första åren fram till en realexamen. Tanken var att utbildningen skulle ge en ökad möjlighet att senare konkurrera på den civila arbetsmarknaden. Ett annat sätt att försöka lösa problemet med rekryteringen var att försöka förse de avskedade med en civilanställning inom statliga verk.

För somliga konservativa var det viktigt att underbefälet fick bra villkor efter avslutad militärtjänst, annars skulle det kunna göra anspråk på en karriär inom försvaret. På det sättet behölls officerskårens exklusivitet. Erfarenheten från de första årens rekrytering av volontärer visar att det funnits en övertro på underklassens önskan att låta värva sig. Vakanserna var omfattande. Det berodde på de dåliga anställningsvillkoren och de låga lönerna. Något säkert samband mellan antimilitära stämningar och rekryteringssvårigheter under 1910-talet har inte kunnat visas.

Polisen rekryterade militärer

Det går inte att generellt uttala sig om vilken betydelse den civila utbildningen inom det militära haft. För enstaka individer är det uppenbart att både den civila och militära delen av utbildningen varit av värde. Utbildningen var till exempel av betydelse för anställning inom tullen. Ett intressant faktum är att en mycket hög andel av polisen rekryterades bland före detta militärer. En utfrågning av volontärer på 1940-talet visar att 60 procent angav möjlighet till en god utbildning som orsak till att de sökte anställning. När det gäller volontärinstitutionen, utbildningen och den eventuella sociala rörlighet som den kan ha bidragit till är mycket ännu utforskat.

En fråga som direkt hör ihop med demokratiseringen är hur de värnpliktiga, beväringen som de länge kallades, behandlades av de överordnade under utbildningen. Frågan om krigslagarnas humanisering drevs hårt av vänstern under de första årtiondena på 1900-talet. Tidningarna översvämmades av skildringar om övergrepp mot beväringen från befällets sida. Inrättandet av Militie-ombudsmannaämbetet (MO) 1915 hade sin bakgrund i dessa missförhållanden. Den ökade insyn och kontroll som detta innebar var ett viktigt steg i den demokratiska kontrollen av förhållandena inom försvaret. Enbart själva inrättandet av MO förefaller ha bidragit till att antalet fall minskade över tid.

Få officerare ur arbetarklassen

En breddad och därmed mer demokratisk rekrytering till officersyrket diskuterades också livligt i det tidiga 1900-talet. Frågan kom upp på riksdagens bord redan 1902 och kunde förverkligas steg för steg sedan liberaler och socialdemokrater börjat driva dessa frågor.

Det ledde så småningom fram till skapandet av arméns underofficersskola 1926 med möjlighet att läsa in en begränsad studentexamen och inrättandet av Försvarets läroverk 1942. Särskilt socialdemokraterna ansåg att nyckeln till en förändring av försvaret i demokratisk riktning låg i en annorlunda social rekrytering av officerskåren. De förändringar i rekryteringen till officerskåren, som ägde rum mellan åren 1900 och 1930, innebar, som Göran Andolf visat, en rätt obetydlig breddning av den sociala rekryteringen: år 1930 kom 70 procent ur socialgrupp 1, 20 procent ur socialgrupp 2 och endast 0,4 procent ur socialgrupp 3 i armén som helhet. Särskilt efter andra världskriget har det skett stora förändringar i riktning mot en socialt bredare rekrytering.

Officersyrkets professionalisering, som inte tillät civila bisysslor i samma omfattning som tidigare, bidrog sannolikt till en ökad social isolering. Officerarna skulle efter 1901 i sitt yrke möta nya grupper - inte bondpojkar och drängar, utan arbetarklassens ynglingar som omfattade en annan samhällsideologi och framförallt hade en mycket mer negativ syn på försvaret. För de officerare som i likhet med sina kollegor i Tyskland såg sig som en garant för samhällsordningen, uppfattades den antimilitära propagandan på 1910-talet som ett tecken på att en revolutionär omvälvning var nära förestående. Det är sannolikt bakgrunden till bildandet av Stockholms skyddskår 1917, som var tänkt att vara en hemlig skyddskår som skulle hjälpa polisen vid sociala och politiska oroligheter. Tio år senare bildades Munckska kåren eller Stockholms luftförsvars frivilliga beredskapsförening, som skulle hjälpa polisen mot samhällsomstörtande element. Hur representativa dessa grupper var för officerskåren i gemen är inte utrett.

I officerskåren uppfattades det som mycket oroande att antimilitarismen spred sig till det militära samhället. De mest militanta ungsocialisterna passade på att utnyttja tillfället att sprida skrifter och

flygblad då de själva kallades in till tjänstgöring. Rekryteringen till underbefälskåren och i förlängningen till underofficerskåren skedde i stor utsträckning ur proletära skikt. Det ledde till att somliga officerare uppfattade det blivande underbefälet som opålitligt. Det fanns alltså grogrund för motsättningar även inom de egna leden.

Tragedin i Ådalen

I takt med vänsterns ökade parlamentariska inflytande aktualiserades frågan om militärmaktens användning i fredstid inom det egna landet. I ett demokratiskt samhälle borde det inte vara möjligt att använda militära styrkor mot de egna medborgarna. Ändå var det just det som skedde även efter det demokratiska genombrottet. Militära insatser för ordningshållning och för att förhindra upplopp eller oroligheter var inte ovanliga under 1800-talet, men de var mycket olika till sin karaktär. Flera rörde sig om bevakningsuppdrag i anslutning till marknader och möten av skilda slag, då ett fåtal man under ledning ett lägre befäl användes. Det är troligt att dessa uppdrag inte var alltför utmanande för den allmänna opinionen. Det var annorlunda under 1900-talet med de ingripanden som gällde sociala konflikter, till exempel den omfattande vakthållningen vid storstrejken 1909 eller ingripandena i Ådalen 1931 som slutade i en tragedi. Diskussionen i riksdagen om användningen av militär vid civila konflikter pågick under hela 1910-talet och först 1925 togs den så kallade upprorsparagrafen bort. Den ersattes dock med en regel som i princip medgav militära ingripanden, men nu talades det i stället om att militär kunde användas om rikets säkerhet var hotad och därmed var formuleringen inte lika utmanande.

Socialdemokraten Richard Sandler såg avskaffandet av upprorsparagrafen som en del i en demokratiseringsprocess och uttryckte sig så här 1925 i riksdagen:

”En försvarsorganisation, sålunda ställd i folkets tjänst, innebär givetvis en dödsstöt åt allt det, som man tidigare innefattat i den militaristiska andan.”

Det visade sig vara en optimistisk förhoppning. Bildandet av hemliga grupper av officerare, med en närmast fientlig inställning till demokratin, visar att det fanns mycket kvar att göra när det gäller det demokratiska arbetet inom försvaret på 1920- och 1930-talet.

Agneta Guillemot är docent i historia vid Umeå universitet och har bland annat skrivit om indelningsverkets soldater.

Referenser:

G Andolf, ”Den svenska officerskårens sociala ursprung under 1900-talet”, Militärhistorisk tidskrift 1984.

C G Andrae, ”Regeringen Swartz och den svenska revolutionen”, Historisk tidskrift 1976:3.

T Ericsson, I fosterlandets tjänst. En studie i den svenska arméunderbefälskårens fackliga strävanden 1901-1922, Umeå 1978.

A Guillemot, ”Rekryteringen av underbefäl och underofficerare” i B O Nyström, & S Skeppstedt (red), Boden - Fästningen, Garnisonen, Samhället. Boden 1990.

A Guillemot, ”Från Sundsvall 1879 - Ådalen 1931, Om militära kommenderingar vid strejker och sociala konflikter” i T Ericsson & A Guillemot (red), Individ och struktur i historisk belysning, Festskrift till Sune Åkerman. Umeå 1997.

K Strömberg-Back, ”Stam och beväring” i T Ericsson (red), Folket i försvaret, Umeå 1983.

Försvarshistoriens egna skattkammare

Foto Martin Nauclér

Belägringen av Breda skildrad av den holländske konstnären Jac Calldt cirka 1625. Detta är en detalj av en stor plansch som finns på Krigsarkivet. Planschen är gjord i en holländsk tradition där det är folket och inte deras härskare som avbildas. Krigsarkivets samlingar av kartor och planscher är en av de finaste i världen.

Sedan 130 år tillbaka finns det en avdelning som har till uppgift att bedriva och stödja militärhistorisk forskning. Idag finns avdelningen vid Försvarshögskolan i Stockholm. Handlingarna från det gamla försvaret förvaras på Krigsarkivet, som fyller 200 år nästa år. Dessa båda institutioner har många beröringspunkter och en gemensam historia.

Av Per Iko

Inom den militära utbildningen och utvecklingen var och är det av stor vikt att studera förda krig. En av de få regenterna i Sverige som uppfostrats till statschef är Erik XIV, i vilkens undervisning det exempelvis ingick studium av Vegetius militärteoretiska kompilation *Epitoma rei militaris* ("Sammandrag om krigskonsten"). Denna skrift från 300-talet berör till stor del hur militära förband utbildas och organiseras, men handlar även om taktiska dispositioner under anfall och försvar samt sjökrigsoperationer. Skriften utgår från den romerska militärhistorien, utan att vara en ren historieskildring, och användes som militär lärobok ända in på 1800-talet.

Militärhistorisk forskning i Sverige kan sägas ha tagit sin egentliga början med Jacob Rödings Historisk undersökning om krigskonstens tilstånd i Sverige i konung Gustaf I:s tid från 1755. Flera fortsättningar författades därefter under de kommande 90 åren om utvecklingen fram till Gustav II Adolfs tid.

År 1805 organiserades Fältmätningskåren, med det likaledes nyinrättade Krigsarkivet. Bland dess uppgifter var, förutom att vara ett rent kartarkiv för armén, att samla och bearbeta arkivhandlingar samt att författa militärhistoria.

Fältmätningskåren efterträddes 1831 av Topografiska kåren, vars chef, generalmajor Carl Fredrik Akrell, kom att ingå i den kommitté som tillsatts 1844 för att föreslå möjliga segernamn på fanor och standar. I betänkandet betonades nödvändigheten av grundliga forskningar för att klarlägga de enskilda förbandens historia, men också den allmänna svenska militärhistorien. Detta tog också Akrell fasta på i ett memorial från 1851, som även föreslog inrättandet av en krigshistorisk avdelning inom Topografiska kåren med denna uppgift.

Avdelning inom generalstaben

Det dröjde emellertid till inrättandet av en fast generalstab beslutades av riksdagen 1873. I instruktionen från den 5 december samma år stadgades att en av dess avdelningar skulle vara den krigshistoriska avdelningen där Krigsarkivet skulle ingå. En officer började tjänstgöra vid avdelningen i februari 1874, men den uppsattes officiellt först den 1 oktober 1874. I egenskap av äldste officer var generalstabskaptenen Axel Rappe befälhavare för avdelningen fram till 1878, då majoren Gustaf Kleen utsågs till krigshistoriska avdelningens chef. Den första krigsarkivarien efter införlivandet i generalstaben blev 1874 kanslisten i Kammarkollegiet Carl Johan Lovén.

Under de första åren dominerades avdelningens verksamhet av arbete med Krigskollegii arkiv och de omfattande leveranserna av regementsarkiven som tillfördes Krigsarkivet. Arkivet fick också 1882 sitt första reglemente som visar på en självständighet i förhållande till avdelningen och en samhörighet med

Riksarkivet och Kungliga biblioteket. Krigsarkivet blev härmed också en forskningsinstitution för allmänheten.

Från 1882 tjänstgjorde Gustaf Björnin som avdelningens chef. Både generalstabs-officerare och -aspiranter kom att tjänstgöra vid avdelningen. Enligt Björnins uppgjorda arbetsplan skulle dessa få stor nytta, både för egen och stabens del, av att studera Sveriges krigs- och militärhistoria. Han satte sin prägel på det första stora militärhistoriska verket som avdelningen åstadkom, Sveriges krig 1808-1809. Björnins intresse för Krigsarkivet och egna initiativ för tillväxten av dess samlingar genom "arkiv-resor" inom Sverige är omvittnade.

Storverk om Karl XII på slagfältet

Det nämnda Sveriges krig 1808-1809 utkom i nio band mellan åren 1890 och 1922. Den genomgång av källor och andra studier som gjordes inom projektet är imponerande. Handlingar överlämnades från Riksarkivet och flera länsstyrelser och det gjordes resor till arkivinstitutioner i Helsingfors, S:t Petersburg, Köpenhamn, Oslo och Trondheim. Tonvikten lades på detaljerade redogörelser för de militära operationerna, och de taktiska och strategiska förhållandena belystes ingående. Verket är än idag oundgängligt för studium av den aktuella perioden, inte minst genom dess kartor och bilagor.

Nästa stora forskningsprojekt, som påbörjades under första världskrigets sista år, blev Karl XII på slagfältet. Här skulle den framgångsrika karolinska krigskonsten klarläggas. Aktiva generalstabsofficerare gjorde det egentliga forsknings- och författararbetet i samarbete med historiker av facket. Formen var dock inte så lyckad, främst beroende på att officerarnas kommanderingstider var för korta för att de i tillräcklig grad skulle hinna tillägna sig en forskningsmetodik. Trots att verket är tydligt tendensiöst, har det sin stora betydelse genom de mycket omfattande källstudierna.

När försvarsstaben inrättades 1937 överflyttades avdelningen dit, och till den införlivades även den sjöhistoriska avdelningen från marininstaben med ett ursprung från 1929. Som första punkter i den nya instruktionen stod författandet av Sveriges militärhistoria, och bearbetning av erfarenheter från senaste krig. En bok om spanska inbördeskriget kunde färdigställas före krigsutbrottet 1939.

Den främsta uppgiften efter 1945 blev att utarbeta en historik om den svenska militära beredskapen. Någon samlad sådan utgavs dock aldrig, men forskningsarbetena har lämnat åtskilliga volymer handlingar efter sig, vilka förvaras på Krigsarkivet. Av materialet sammanställdes dock 1982 inom avdelningen antologin Sveriges militära beredskap 1939-1945.

Redan under 1930-talet började forskningsresurserna bli otillräckliga för den verksamhet som avsågs. Både verken om Gustav II Adolfs tid, Sveriges krig 1611-1632, och ett senare projekt om Karl X Gustavs tid, förkortades. En utredning rörande den samlade militärhistoriska forskningen tillkallades 1958, och i betänkandet föreslogs att försvarsstabens krigshistoriska avdelning skulle ombildas till ett fristående militärhistoriskt institut med både officerare och fackhistoriker. En kompletterande utredning under överbefälhavaren kom fram till i stort sett samma resultat.

Forskning och undervisning

Efter hårda remissbehandlingsföreslog en proposition den 17 januari 1961 att studier rörande militärpolitiska förhållanden och krigsföring i historisk tid skulle utföras av en militärhistorisk avdelning vid den nyinrättade Militärhögskolan. Forsknings- och författarverksamhet skulle däremot stödjas av en delegation för militärhistorisk forskning med skolchefen som ordförande. Försvarsstabens Krigshistoriska avdelning övergick därmed den 1 juli 1962 till Militärhistoriska avdelningen (MHA) vid Militärhögskolan.

När skolan omorganiserades 1994 kom avdelningen att ingå i den Strategiska institutionen. Med den inriktning mot en akademiserad officersutbildning som då inleddes var det naturligt att den vetenskapliga kompetensen vid MHA skulle komma att spela en viktig roll. Militärhögskolan har sedan dess blivit Försvarshögskolan, och idag ingår MHA i Institutionen för säkerhet och strategi.

Krigshistoriska avdelningen började 1953 att utge den seriella publikationen Aktuellt och historiskt, där såväl äldre som yngre militärhistoriska studier och essäer publicerades. Det blev så småningom naturligt att genomföra ett namnbyte till Militärhistorisk Tidskrift. Tidskriften har under åren etablerat sig som organet för militärhistorisk forskning i Sverige, och publicerar nyskrivna uppsatser i militärhistoriska ämnen samt kortare recensioner av aktuell litteratur. Den utkommer årligen i december.

Ett exempel på senare tids större verk är serien om andra världskriget, utkommen mellan 1989 och 1995, och ibland kallad Hugemarkserien efter den dåvarande avdelningschefen Bo Hugemark. Dagens stora militärhistoriska projekt är Försvaret och kalla kriget (FOKK), som bedrivs tillsammans med Kungliga krigsvetenskapsakademien. Avdelningen tog också initiativet till den svenska översättningen och utgivandet av Carl von Clausewitz Om kriget 1991.

I samarbete med Stockholms universitet har Militärhistoriska avdelningen sedan 1992 givit akademiska kurser i militärhistoria.

Krigsarkivet, som 1935 lämnat Krigs-historiska avdelningen, anknöts 1937 till arméstaben och blev 1943 en egen myndighet direkt under försvarsdepartementet. Sedan 1947 huserar Krigsarkivet bredvid försvarsgrensstabernas byggnad, Tre Vapen på Gärdet, som inrymmer Försvarets materielverk. Först då blev Krigsarkivet hela försvarets arkiv, då de marina arkiven överflyttades från Riksarkivet. Från 1995 är Krigsarkivet en enhet inom Riksarkivet, med uppgift att vara arkivmyndighet för samtliga myndigheter lydande under försvarsdepartementet.

Per Iko är major i kavalleriet och fil mag i militärhistoria vid Stockholms universitet. I projektet "Sverige och Kalla kriget" forskar Per Iko som försvarsmaktsdoktorand om det svenska totalförsvarets framväxt. Han ingår i redaktionen för Militärhistorisk Tidskrift.